

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Сумський державний університет

Науково-навчальний інститут бізнесу, економіки та менеджменту
(повна назва інституту/факультету)

Кафедра економіки, підприємництва та бізнес-адміністрування
(повна назва кафедри)

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри

Олександра КАРІНЦЕВА
(підпис) (Ім'я та ПРІЗВИЩЕ)

08.12.2024.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістр
(бакалавр / магістр)

зі спеціальності 076 Підприємництво та торгівля,
(код та назва)

освітньо-професійної програми Підприємництво, торгівля та логістика
(освітньо-професійної / освітньо-наукової) (назва програми)

на тему: Роль організації малого і середнього пасічного підприємництва у повоєнному відновленні України

Здобувача групи

ПТЛ.М-31
(шифр групи)

Шаповала Олексія Борисовича
(прізвище, ім'я, по батькові)

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

(підпис)

Олексій ШАПОВАЛ
(Ім'я та ПРІЗВИЩЕ здобувача)

Керівник ст. викл. каф. ЕПтаБА, к.е.н., доц. В'ячеслав ВОРОНЕНКО

(посада, науковий ступінь, вчене звання, Ім'я та ПРІЗВИЩЕ)

_____ (підпис)

Суми – 2024

*Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет*

**КАФЕДРА ЕКОНОМІКИ, ПІДПРИЄМНИЦТВА
ТА БІЗНЕС-АДМІНІСТРУВАННЯ**

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувачка кафедри економіки,
підприємництва
та бізнес-адміністрування
_____ Олександра КАРІНЦЕВА
08.12.2024.

**ЗАВДАННЯ
до кваліфікаційної роботи
для здобуття освітнього ступеня «магістр»**

Студента групи ПТЛ.м-31, 2 курсу ННІ БіЕМ
(найменування інституту)

Спеціальність: 076 «Підприємництво та торгівля»

Освітня програма: 8.076.00.12 «Підприємництво, торгівля та логістика»
(прізвище, ім'я, по батькові)

Тема кваліфікаційної роботи: «Роль організації малого і середнього пасічного підприємництва у повоєнному відновленні України»

Затверджена наказом по СумДУ № 1254-VI від 03.12.2024 р.

Термін подання здобувачем вищої освіти завершеної кваліфікаційної роботи: до 08.12.2024.

Вихідні дані до роботи: нормативні й законодавчі акти, офіційні статистичні дані державної служби статистики України, статистичні дані Європейської комісії, інформаційно-аналітична система «Trade Data Monitor», матеріали монографій, періодичних видань, підручників і навчальних посібників.

Зміст основної частини кваліфікаційної роботи (перелік питань, що підлягають розробленню): теоретичні підходи до ролі пасічного підприємництва у повоєнному відновленні; науково-методичні підходи до ролі пасічного підприємництва у повоєнному відновленні; цінність бджолопродуктів та шляхи впливу на повоєнне відновлення.

Перелік ілюстрацій (мають бути представлені під час захисту):

Характеристика малого бізнесу, характеристика середнього бізнесу, першочергові завдання для вирішення проблем малого та середнього бізнесу, основні вимоги щодо якості бджолопродуктів за міжнародною системою стандартів ISO, кількість суб'єктів господарювання України в розрізі за 2019-2023 рр., топ 5 регіонів України за кількістю суб'єктів господарювання у 2023 р., кількість діючих суб'єктів підприємництва за 2023 р., обсяг виробленої продукції суб'єктів підприємництва за 2023 р., обсяг реалізованої продукції суб'єктів підприємництва за 2023 р., кількість зайнятих працівників суб'єктів підприємництва за 2023 р., топ 5 ключових експортерів меду за 2023 р., обсяги та виручка експортованого меду України за 2020-9 міс. 2024 рр., прогноз середньої ціни експортованого меду України за 2020-2026 рр., топ-5 імпортерів українського меду за 9 міс. 2024 р., валове виробництво меду в Україні за 2019-2023 рр., середня ціна реалізації меду підприємствами в Україні за 2019-2023 рр., кількість бджолиних сімей в Україні за період 2013-2023 рр., розподіл бджільництва за регіонами України у 2023 році, медова продуктивність за регіонами України, кг/сім'ю, головні ознаки крафтових виробів, Перелік послуг та процедур потенційних реалізаторів технології апітуризму, координаційна взаємодія окремих ланок суспільства, передумови сприяння розвитку бізнесу в територіальних громадах.

Дата видачі завдання: «21» жовтня 2024 р.

Керівник кваліфікаційної роботи: доц. В'ячеслав ВОРОНЕНКО
(вч. звання, Ім'я та ПРІЗВИЩЕ)

Завдання прийняв до виконання: «21» жовтня 2024 р. _____
(підпис студента)

АНОТАЦІЯ

Основний зміст кваліфікаційної роботи викладено на 64 сторінках, список використаних джерел із 98 найменувань. Робота містить 15 таблиць, 23 рисунки, а також 2 додатки.

Актуальність теми кваліфікаційної роботи. Повоєнне відновлення України ставить акцент на відродження малого і середнього бізнесу, який забезпечує стійкий економічний розвиток. Пасічне підприємництво має потенціал інтеграції економічних, екологічних та соціальних аспектів, що робить його важливим інструментом у подоланні наслідків війни. Дана тема набуває особливої актуальності в умовах розширення експорту української продукції, стимулювання зайнятості в регіонах і відновлення біорізноманіття.

Об'єкт дослідження – економічні відносини, що виникають у процесі організації та розвитку пасічного підприємництва в Україні.

Предмет дослідження – методи, моделі й підходи до розвитку пасічного підприємництва як інструменту економічного та соціального відновлення.

Метою кваліфікаційної роботи є теоретичне обґрунтування та визначення ролі пасічного підприємництва у повоєнному відновленні економіки України, а також розробленні практичних рекомендацій щодо його розвитку.

У роботі використано методи дослідження: для опису теоретичних факторів ролі організації пасічного підприємництва у повоєнному відновленні України – аналізу й синтезу, порівняльний метод для аналізу досвіду інших країн, методи економіко-статистичного аналізу для оцінки сучасного стану галузі, а також метод моделювання для розробки рекомендацій щодо підвищення ефективності пасічного підприємництва.

Основний результат роботи. У роботі було проаналізовано теоретичні основи та історичний досвід пасіництва, а також врахований повоєнний досвід відновлення підприємництва інших країн. Досліджено сучасний стан галузі пасічного бізнесу в Україні та визначено його роль у створенні і започаткуванні конкурентного соціально-економічного середовища. Запропоновано шляхи

підвищення ефективності пасічного бізнесу, включаючи впровадження інноваційних технологій, удосконалення законодавства та розширення програм державної підтримки.

Ключові слова: пасічне підприємництво, малий та середній бізнес, повоєнне відновлення, експорт, імпорт, інновації, крафтове виробництво, блокчейн.

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень, одиниць і термінів	7
ВСТУП.....	8
1 ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЛІ ПАСІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ	10
1.1 Теоретичні основи організації малого та середнього підприємництва	10
1.2 Історія пасічництва та його правове регулювання	17
1.3 Підприємництво та повоєнне відновлення: досвід інших країн	23
2 НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЛІ ПАСІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ	28
2.1 Аналітичний огляд малого та середнього бізнесу в Україні	28
2.2 Сучасний стан України на внутрішньому та зовнішньому ринках меду	36
2.3 Науково-методичні підходи до аналізу ролі пасічного підприємництва у повоєнному відновленні	44
3 ЦІННІСТЬ БДЖОЛОПРОДУКТІВ ТА ШЛЯХИ ВПЛИВУ НА ПОВОЄННЕ ВІДНОВЛЕННЯ	48
3.1 Крафтове виробництво як різновид підприємницької реалізації бджолопродуктів	48
3.2 Апітуризм як шлях розвитку пасічного підприємництва	55
3.3 Шляхи удосконалення впливу пасічного підприємництва на повоєнне відновлення України	58
ВИСНОВКИ.....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66
ДОДАТОК А.....	75
ДОДАТОК Б	77
Динаміка змін експорту меду України	77

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, ОДИНИЦЬ І ТЕРМІНІВ

ЗУ – Закон України

МСП – мале та середнє підприємництво

ГКУ – Господарський кодекс України

НБУ – Національний банк України

ФОП – фізична особа-підприємець

СОТ – Світова організація торгівлі

ISO – International Organization for Standardization

ВСТУП

У сьогоднішніх реаліях, повоєнне відновлення України висуває на перший план нові підходи до розвитку економіки, де особливу роль відіграють малий і середній бізнес. Однією з перспективних галузей у цьому контексті є пасічне підприємництво, яке поєднує в собі економічний, екологічний та соціальний аспекти. Успіх цієї сфери зумовлений багатими природними ресурсами України, історичною традицією бджільництва та високою якістю продукції. Пасічне підприємництво може стати важливим інструментом у відновленні економіки, адже воно сприяє створенню нових робочих місць, розвитку регіонів, збільшенню експортного потенціалу країни та збереженню біорізноманіття. У свою чергу, інтеграція інноваційних підходів відкриває додаткові можливості для сталого розвитку галузі та економіки України в цілому.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та визначенні ролі пасічного підприємництва у повоєнному відновленні економіки України, а також розробленні практичних рекомендацій щодо його розвитку.

Виходячи із поставленої мети, перед нами виступають наступні завдання:

- охарактеризувати теоретико-методологічні основи організації та розвитку МСП, зокрема у сфері пасіництва;
- дослідити досвід інших країн у повоєнному відновленні підприємництва;
- оцінити сучасний стан галузі пасічного підприємництва в Україні з використанням методів економічно-статистичного аналізу;
- розробити моделі і рекомендації для підвищення ефективності діяльності у сфері пасічного бізнесу, включаючи інтеграцію інноваційних підходів;
- сформулювати практичні рекомендації для розвитку пасічного бізнесу.

Об'єкт дослідження – економічні відносини, що виникають у процесі організації та розвитку пасічного підприємництва в Україні.

Предмет дослідження – методи, моделі й підходи до розвитку пасічного підприємництва як інструменту економічного та соціального відновлення.

У роботі використано методи аналізу й синтезу для узагальнення теоретичних основ підприємництва, порівняльний метод для аналізу досвіду інших країн, методи економіко-статистичного аналізу для оцінки сучасного стану галузі, а також моделювання для розробки рекомендацій щодо підвищення ефективності пасічного підприємництва.

Наукова новизна отриманих результатів. Дістали подальшого розвитку підходи до підвищення ефективності пасічного бізнесу, що включають впровадження інноваційних технологій, удосконалення законодавства та розширення програм державної підтримки на основі врахування повоєнного досвіду відновлення підприємництва.

Основний зміст кваліфікаційної роботи викладено на 64 сторінках, список використаних джерел із 98 найменувань. Робота містить 15 таблиць, 23 рисунки, а також 2 додатки.

Практична цінність дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів для розробки державних програм підтримки малого бізнесу, зокрема у сфері пасіництва, а також для стимулювання інноваційних підходів у діяльності підприємців. Запропоновані рекомендації сприятимуть зростанню експортного потенціалу, підвищенню конкурентоспроможності української продукції на зовнішньому й внутрішньому ринках та забезпеченню сталого розвитку регіонів.

1 ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЛІ ПАСІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ

1.1 Теоретичні основи організації малого та середнього підприємництва

Поняття підприємництва вперше було введено британським економістом Р. Кантільоном у XVIII ст. Дослідження в галузі сучасного підприємництва характеризуються різноманітністю методів і перспектив [1]. Навіть серед вітчизняних і зарубіжних дослідників не існує єдиної методики визначення сутності ролі малого бізнесу. Проте всі вони погоджуються щодо важливості розвитку малого бізнесу та його глобального значення для економіки будь-якої країни [68, 69, 84].

Для України ця тема має велике наукове та практичне значення. Перше публічне використання терміну «МСП» було в 1931 році, і з того часу термін «small business» використовувався в англійській транскрипції в більшості наукових публікацій і журналів. Таким чином, в Україні термін «малий бізнес» має англійське походження і його використання охоплює всі аспекти, включаючи законодавчі та регуляторні дії, що стосуються цього сектора економіки [1].

Малі підприємства характеризуються швидкими інвестиціями та стрімкою оборотністю капіталу, активною інноваційною діяльністю. У той же час, порівняно з великими підприємствами, МСП мають певні характеристики та обмеження. Тому чітке визначення та класифікація МСП є необхідною умовою для ефективної підтримки МСП національної політики.

На сьогодні визначення та класифікація суб'єктів малого та середнього підприємництва регулюються ГКУ та ЗУ «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [2,3].

Відповідно до ГКУ, мікропідприємець – фізична або юридична особа, зареєстрована в установленому законодавством порядку як фізична особа - підприємець або юридична особа, в якій середньооблікова чисельність

працівників за звітний період не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом НБУ [2,3].

Суб'єкти малого бізнесу – зареєстровані в установленому законодавством порядку як ФОП або юридична особа, середньооблікова чисельність працівників яких за звітний період не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності якої не перевищує 10 млн. євро, визначених за середньорічним курсом НБУ [2,3].

Суб'єктами великого бізнесу постають юридичні особи будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період перевищує 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Поміж тим, до всіх інших належать саме середні суб'єкти бізнесу.

З 1 січня 2018 року в Україні створено нову класифікацію суб'єктів господарювання, згідно з якої їх поділ обумовлюється на мікро-, малі, середні та великі. Відповідна класифікація визначена статтею 2 ЗУ «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [3].

Підприємства кваліфікуються як малі, якщо їхні показники за річною консолідованою фінансовою звітністю на час її формування відповідають як мінімум двом з наступним умовам:

- активи не перевищують 4 мільйони євро за балансовою вартістю;
- чистий дохід від продажу продукції, товарів, робіт і послуг не більше 8 мільйонів євро;
- середньоспискова чисельність працівників не перевищує 50 осіб [2,3].

Бізнес, що перевищує вищевказані параметри малих підприємств, але має показники річної консолідованої фінансової звітності, що відповідають наступним умовам, рахуються середніми:

- балансова сума активів не більше 20 мільйонів євро;
- чистий дохід від продажу не перевищує 40 мільйонів євро;

– середньоспискова чисельність працівників до 250 осіб включно [2].

Великі компанії – це ті, чиї річні консолідовані фінансові звіти перевищують зазначені критерії для середніх груп і включають активи більше 20 мільйонів євро, чистий дохід перевищує 40 мільйонів євро, а чисельність працівників більше 250 осіб [2, 3, 4].

Таблиця 1.1 – Класифікація суб'єктів МСП

Категорія підприємства	Активи (за балансовою вартістю)	Чистий дохід від продажу	Середньоспискова чисельність працівників
Малі	не більше 4 млн. євро	Не більше 8 млн. євро	не більше 50 осіб
Середні	не більше 20 млн. євро	Не більше 40 млн. євро	до 250 осіб включно
Великі	більше 20 млн. євро	Більше 40 млн. євро	більше 250 осіб

Джерело: складено на основі джерел [2, 3, 4]

Для визначення відповідності критеріям, встановленим у євро, застосовується офіційний курс гривні до іноземних валют (середній за період), розрахований на підставі офіційних валютних курсів НБУ, що встановлювалися для євро протягом відповідного року.

Перелічені критерії та їх величина багато в чому розходяться з критеріями класифікації підприємств зі ст. 55 ГКУ. Але це пояснюється різним призначенням цих нормативних актів [2].

Класифікація в ГКУ має на меті визначити загальні рамки та умови господарської діяльності суб'єктів різного розміру, в той час як класифікація в ЗУ «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» деталізує поділ суб'єктів господарювання за фінансовими критеріями, щоб встановити особливості ведення ними бухгалтерського обліку та складання звітності (таблиця 1.2) [2].

В Україні існує можливість віднесення підприємства до певної категорії за розміром або за фінансовими показниками, або за кількістю персоналу. В той час як в ЄС ці критерії застосовуються одночасно.

Таблиця 1.2 – Порівняння класифікації суб'єктів підприємництва в нормативних актах України

Нормативний документ	ГКУ	ЗУ «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»
Особливості застосування	використовується для регулювання господарської діяльності та визначення прав і обов'язків суб'єктів підприємництва;	мета класифікації – встановити вимоги саме до бухгалтерського обліку та фінансової звітності залежно від розміру суб'єкта господарювання;
Визначає	права та обов'язки суб'єктів підприємництва різних розмірів;	можливість застосування спрощеної форми бухобліку та звітності;
Встановлює	вимоги до статутних фондів, кількості засновників;	вимоги до аудиту;
Регламентує	порядок ліквідації та реорганізації.	порядок і терміни подання звітності.

Джерело: складено автором на основі [2, 3].

В Україні, як і в країнах ЄС, підприємства класифікуються за розмірами на 4 категорії: мікро, малі, середні та великі. Проте критерії віднесення трохи відрізняються. Для мікропідприємств в Україні встановлені менш жорсткі порогові значення порівняно із стандартами ЄС. Це стосується балансової вартості активів та чистого доходу від реалізації. Водночас, ЄС для малих підприємств застосовує додатковий критерій – річний оборот компанії. В українському законодавстві цей показник поки не використовується [5].

Що стосується середніх та великих підприємств, то критерії в Україні і ЄС збігаються за всіма показниками, окрім загальної сукупної вартості активів. Єдиним спільним критерієм для класифікації всіх типів компаній як в Україні, так і в ЄС, є середньооблікова кількість працівників [5].

Таблиця 1.3 – Граничні значення МСП за класифікацією IFM Bonn

Тип підприємства	Кількість працівників, осіб	Річний дохід, млн євро
Мікропідприємство	до 9	до 2
Мале підприємство	до 49	до 10
Середнє підприємство	до 499	до 50
МСП разом	менше 500	до 50

Джерело: складено автором на основі [6]

Також існує інша класифікація підприємств, що розроблена за методологією Інституту досліджень малого й середнього бізнесу (The Institute for SME Research, IFM), яку представлено в таблиці 1.3 [6]. Вона ґрунтується на міжнародно визнаній методології, що забезпечує порівнянність даних та аналізів, а також враховує специфіку європейського бізнес-середовища, адаптуючи критерії до умов країн ЄС.

Українські економісти пропонують різні визначення МСП, які базуються на концептуальних засадах, що включають аналіз структури власності, структури управління, ринкової поведінки, обсягів продажу, капіталу та інших чинників, необхідних для вивчення цього сектору економіки.

Наприклад, деякі автори вважають за доцільне включати у визначення не лише кількісні критерії, такі як кількість працівників або оборот, але й якісні критерії, такі як структура власності (зазвичай фокусуючись на сімейному бізнесі, одноосібному володінні тощо), ступінь внутрішньої організації та автономії у прийнятті рішень, позиція на ринку та сфера діяльності, інноваційна діяльність, а також соціальна роль у створенні нових робочих місць та у регіональному розвитку [7,8].

В академічному середовищі існує низка наукових шкіл, які аналізують інституційну роль малого та середнього бізнесу в економіці та їх вплив на інноваційний розвиток, конкурентоспроможність економіки та сталість соціального розвитку.

Науковці вважають, що МСП здебільшого створюються шляхом об'єднання зусиль кількох ініціативних підприємливих дослідників і розробників з метою налагодження виробництва і реалізації конкурентоздатної і прибуткової наукомісткої продукції, або шляхом відокремлення від великих науково-виробничих об'єднань та науково-дослідних інститутів, котрим складно пристосуватися до ринкових умов господарювання [7-9].

Разом з цим створення та функціонування малого і середнього бізнесу має певні особливості. Зокрема, це відносно невеликі розміри, обмежені ресурси, залежність від зовнішнього фінансування, тому малі та середні

підприємства потребують цілеспрямованих заходів державної підтримки для розкриття їх потенціалу в інноваційному розвитку економіки.

Малий бізнес – це не просто один із секторів економіки, виділений за статистичними показниками. Він має принципово нові якісні ознаки:

- власник і підприємець об'єднані в одній особі, що сприяє гнучкості та оперативності в прийнятті рішень;
- спрямованість на інновації, що дає можливість швидше реагувати на зміни попиту і генерувати нові ідеї;
- спрощені комунікаційні та інформаційні системи дозволяють ефективно взаємодіяти всередині невеликих за розміром фірм [7-9].

Погляд на дефініції МСП в контексті сучасного бачення та європейських підходів акцентує увагу на інституціональні форми реалізації підприємництва, які розвиваються на основі бізнес ідей, сформованих підприємцем у рамках встановлених нормативних стандартів (кількість працівників, обсяг виробництва та інше) з боку держави [7-9].

Так, аналізуючи праці вітчизняних та зарубіжних авторів, ми виокремили основні характеристики МСП (рисунок 1.1 та рисунок 1.2).

Рисунок 1.1 – Характеристика малого бізнесу

Джерело: складено автором на основі джерела[7-9]

МСП ключове значення у структурній перебудові економіки України. Невеликі компанії можуть значно швидше реагувати на зміни кон'юнктури ринку, коригувати свою продуктову лінійку та модель ведення бізнесу.

Це дозволяє їм ефективніше задовольняти нові потреби споживачів, займати ніші, не охоплені великим бізнесом. Така мобільність сприяє структурним зрушенням в економіці, швидшому переходу ресурсів у перспективні галузі.

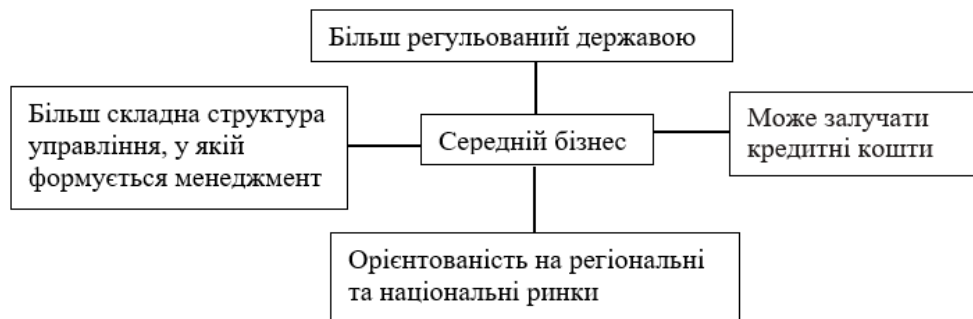

Рисунок 1.2 – Характеристика середнього бізнесу

Джерело: складено автором на основі джерела [7-9]

Іншою вагомою перевагою є здатність малого бізнесу ефективно використовувати локальні ресурси та задовольняти потреби на місцевому рівні. Малі бізнеси краще обізнані зі специфікою конкретних регіонів, міст, громад – можуть гнучко налаштувати свою продукцію та послуги під місцевий попит. Це дозволяє краще використовувати наявні ресурси територій, створювати робочі місця, підвищувати купівельну спроможність населення [10, 11].

МСП відіграють значну роль у розвитку конкуренції та інновацій, що стимулюють великий бізнес шукати нові способи підвищення ефективності, щоб утримати свої позиції в умовах жорсткої конкуренції. Малий інноваційний бізнес часто генерує нові радикальні ідеї, які потім поширюються в економіці. Зростання конкурентоспроможності через активізацію малого підприємництва – ключовий чинник модернізації економіки України.

Розвиток малого і середнього бізнесу також сприяє зменшенню безробіття та скороченню трудової міграції українців за кордон, оскільки створює можливості працевлаштування безпосередньо в регіонах країни. Люди отримують альтернативу пошуку роботи за кордоном.

Дослідники відзначають, що саме заможні верстви малого та середнього бізнесу є соціальною базою для демократичного транзиту в Україні. Вони

зацікавлені у передбачуваних та прозорих «правилах гри», верховенстві права, боротьбі з корупцією [10-12].

Нарешті, малий бізнес розвиває підприємницьку культуру та ініціативу в суспільстві. Люди бачать приклад успішних підприємців і самі намагаються реалізувати свої бізнес-ідеї, що стимулює економічну активність населення. У країнах з високою часткою невеликих компаній спостерігаються вищі показники підприємницької активності населення.

Для того, щоб провести стимулювання розвитку малого підприємництва, що сприятиме соціальній та територіальній згуртованості громад, потрібно вирішити широкий спектр завдань, серед яких ключовими є такі (рисунок 1.3):

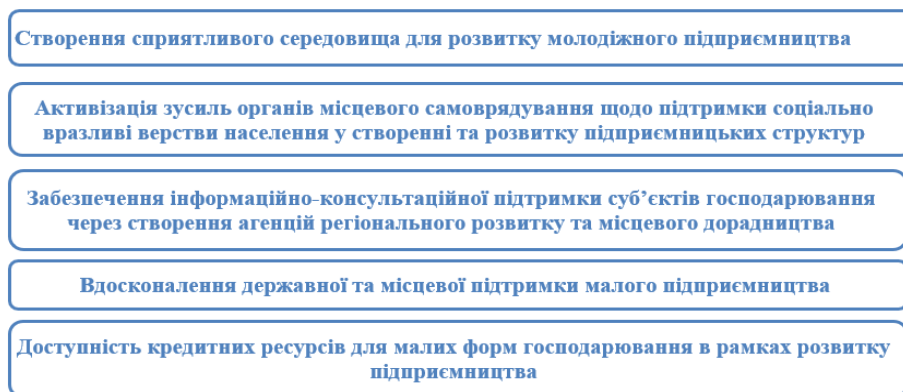

Рисунок 1.3 – Першочергові завдання для вирішення проблем МСП

Джерело: складено автором на основі джерела [10-12]

1.2 Історія пасічництва та його правове регулювання

Бджільництво як одна з найдавніших галузей сільського господарства має в Україні глибокі історичні корені. Ця діяльність була невід'ємною частиною господарської культури наших предків, об'єднуючи в собі економічну, екологічну та культурну складові. Становлення та розвиток пасічництва в Україні стали фундаментом для сучасної галузі, яка нині має велике значення у контексті економічного та екологічного відновлення країни.

Історія пасічництва в Україні бере свій початок ще з доби Київської Русі. Археологічні та історичні джерела свідчать про те, що бджільництво було

поширеним заняттям серед слов'янських народів. Найдавнішою формою бджільництва в Україні було бортництво – збирання меду з дупел диких дерев. Така діяльність мала важливе економічне значення: мед і віск широко використовувалися не тільки для внутрішніх потреб, а й для торгівлі. Відомо, що ці продукти експортувалися до країн Європи, що робило бортництво одним із джерел доходу держави [15, 16].

Суспільна роль бджільництва у ті часи не обмежувалася економічною сферою. Мед використовувався як харчовий продукт, лікарський засіб і навіть як основа для приготування напоїв. Віск був важливим матеріалом для виготовлення свічок, які використовувалися в релігійних обрядах. Таким чином, бджільництво вже на ранніх етапах свого розвитку мало міждисциплінарний характер, поєднуючи економічні, культурні та релігійні аспекти.

Розвиток бджільництва в Україні став більш організованим у період Середньовіччя. З'явилися перші пасіки, на яких люди почали вирощувати бджіл у спеціально обладнаних умовах. Поступово бортництво стало менш популярним, поступаючись місцем новим, більш продуктивним методам догляду за бджолами. Одним із найважливіших досягнень у цьому напрямку було впровадження рамкових вуликів [15, 16].

Особливе місце у розвитку сучасного пасічництва займає постать Петра Прокоповича – українського винахідника, якого вважають засновником наукового бджільництва. У першій половині XIX століття Прокопович розробив рамковий вулик, який значно підвищив ефективність пасік [15, 16].

Цей винахід дозволив пасічникам з легкістю оглядати бджіл, добувати мед без руйнування бджолиних гнізд і забезпечив краще збереження бджолиних сімей. Рамковий вулик став революційним проривом, завдяки якому українське бджільництво стало конкурентоспроможним на міжнародному рівні.

Зі здобуттям незалежності в 1991 році галузь бджільництва в Україні зазнала значних змін. Колективні пасіки були приватизовані, і бджільництво стало переважно сферою малого та середнього підприємництва. Українські

пасічники змогли швидко адаптуватися до нових умов ринку, а висока якість українського меду забезпечила йому популярність за кордоном.

Сьогодні Україна входить до п'ятірки найбільших експортерів меду у світі. Завдяки сприятливим природним умовам і традиційним методам ведення господарства український мед вирізняється високою якістю та екологічною чистотою. Однак галузь стикається з новими викликами, такими як зниження популяції бджіл через зміну клімату, екологічні загрози та недостатня підтримка з боку держави [15,16].

Бджільництво в Україні не обмежується лише економічними аспектами. Воно є важливою частиною культурної спадщини країни. Свято Медового Спасу, яке відзначається у серпні, символізує значущість бджільництва для українців. Мед і продукти бджільництва широко використовуються у народній медицині, кулінарії та обрядах.

Історія пасічництва в Україні вдалим прикладом поєднання економіки, культури та екології. Від прадавніх форм бортництва до сучасного наукового підходу, бджільництво відіграло і продовжує відігравати важливу роль у житті українців. У контексті сучасних викликів, таких як повоєнне відновлення економіки та боротьба з екологічними загрозами, розвиток пасічництва залишається одним із ключових напрямків для сталого розвитку країни.

Разом з цим, правове регулювання бджільництва є ключовим фактором для забезпечення стабільного розвитку галузі. Основою регулювання всіх сфер сільського господарства в Україні, включаючи бджільництво, є Конституція України. Вона гарантує окреслює основні права громадян на працю підприємницьку діяльність, екологічну безпеку та користування природними ресурсами, до яких належать і медоносні угіддя. Ці засади визначають базові права і обов'язки як пасічників, так і органів державної влади у контексті збереження природного середовища [17]. Окрім Конституції України, у сфері бджільництва діє низка спеціалізованих законів і нормативних актів, що створюють правову основу для його організації та функціонування. Основні з них систематизуємо в таблиці [17]. Законодавча база визначає правила

організації та функціонування пасічного підприємництва, забезпечує захист інтересів пасічників і споживачів, а також сприяє охороні навколишнього середовища. Детальне вивчення нормативно-правових аспектів бджільництва дає змогу краще зрозуміти виклики, які стоять перед цією галуззю, та окреслити шляхи її подальшого розвитку.

Таблиця 1.4 – Систематизація нормативно-правових актів, що регламентують бджільництво

Нормативний акт	Основний зміст	Особливості застосування у бджільництві
Конституція України [19]	Закріплює основні права громадян на працю, підприємницьку діяльність, безпечне довкілля	Гарантує право бджолярів на ведення діяльності, захист екологічного середовища та сприяння сталому розвитку
ЗУ "Про бджільництво" [20]	Визначає правові основи ведення бджільництва, охорони бджіл та виробництва бджолопродуктів.	Регламентує умови розміщення пасік, зобов'язання пасічників та права щодо використання природних ресурсів.
ЗУ "Про захист рослин"[21]	Регламентує використання пестицидів, добрив та інших агрохімікатів.	Забороняє обробку рослин під час цвітіння без попереднього інформування пасічників.
ЗУ "Про тваринний світ"[22]	Охорона диких бджіл як частини природного середовища.	Захист місць проживання диких бджіл, заборона знищення популяцій у природних умовах.
ЗУ "Про охорону навколишнього природного середовища"[23]	Регламентує екологічні норми для захисту довкілля, включаючи захист середовища існування бджіл.	Встановлює правила зменшення хімічного та фізичного впливу на природу, включаючи вплив на пасіки.
ЗУ "Про ветеринарну медицину"[24]	Встановлює вимоги до профілактики, діагностики та лікування захворювань бджіл.	Регламентує обов'язковий ветеринарно-санітарний контроль пасік, транспортування бджолиних сімей.
ЗУ "Про органічне виробництво"[25]	Описує вимоги до виробництва органічних продуктів, включаючи мед, прополіс, віск тощо.	Контролює процеси виробництва без застосування хімічних добавок, пестицидів, антибіотиків.
Наказ Мінагрополітики №65 [26]	Інструкція щодо ветеринарно-санітарного нагляду в бджільництві.	Визначає порядок обстеження пасік, профілактики та боротьби з хворобами, перевезення бджолиних сімей.
ЗУ "Про безпечність та якість харчових продуктів"[27]	Регламентує вимоги до виробництва та обігу харчових продуктів, включаючи мед.	Зобов'язує проводити перевірки якості меду, дотримуватись норм НАССР під час виробництва.

Продовження таблиці 1.4

ЗУ "Про підприємництво" [28]	Регламентує права і обов'язки підприємців, включаючи бджолярів.	Дозволяє реєстрацію пасік як господарств або малих підприємств.
Державні стандарти України [29]	Визначають технічні вимоги до меду, включаючи його фізичні, хімічні та органолептичні характеристики.	Застосовуються для перевірки якості меду, прополісу, воску, гарантують відповідність міжнародним стандартам.
ПКУ [30]	Встановлює правила оподаткування, у тому числі для фермерських господарств та пасічників.	Описує особливості оподаткування доходів від продажу меду, створення кооперативів тощо.

В Україні також діють міжнародні стандарти, які впливають на організацію галузі, особливо з огляду на експорт продукції, такі як стандарти ISO. Нижче охарактеризуємо основні вимоги ISO що якості бджолопродуктів (рисунок 1.4).

Разом з цим, в Україні діють правила СОТ, які спрямовані на забезпечення прозорості, чесної конкуренції та доступу до міжнародних ринків. Як член СОТ, Україна зобов'язана дотримуватись узгоджених тарифних ставок на експорт та імпорт меду, що сприяє стабільності умов торгівлі.

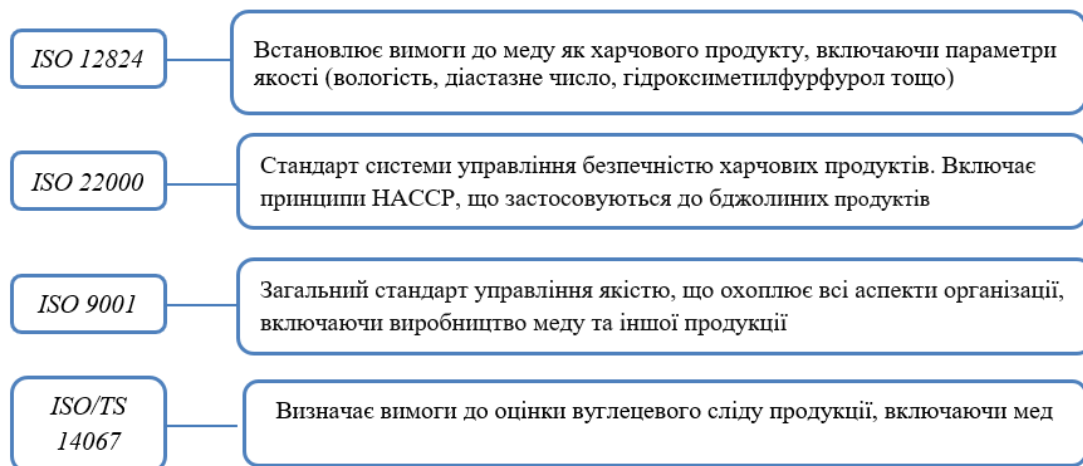

Рисунок 1.4 – Основні вимоги щодо якості бджолопродуктів за міжнародною системою стандартів ISO (Джерело: складено автором на основі джерела [31])

У рамках санітарних і фітосанітарних заходів українські виробники мають відповідати міжнародним стандартам безпеки харчових продуктів, включаючи контроль за залишками пестицидів, антибіотиків та інших речовин, щоб забезпечити відповідність продукції вимогам країн-імпортерів.

Крім того, продукція повинна відповідати технічним стандартам, що охоплюють якість, маркування, пакування та сертифікацію, відповідно до технічних бар'єрів у торгівлі. Україна також зобов'язана забезпечувати рівний доступ до свого ринку для всіх членів СОТ, спрощуючи митні процедури та знижуючи нетарифні бар'єри у сфері експорту меду. У випадках недобросовісної конкуренції, наприклад, імпорту меду за демпінговими цінами, Україна має право вживати антидемпінгових заходів, дотримуючись процедур СОТ [32].

Разом із цим, правила СОТ забороняють використання експортних субсидій, які можуть викривлювати конкуренцію на світовому ринку. Дотримання цих норм дозволяє українським виробникам меду успішно виходити на міжнародні ринки, зокрема в ЄС та США, сприяючи збільшенню експорту й розвитку галузі [32].

Отже, українське законодавство передбачає санкції для порушників правил у сфері бджільництва. Наприклад за недотримання правил використання агрохімікатів аграрії можуть отримати штрафи та зобов'язані відшкодувати завдану шкоду. А, у свою чергу пасічники, які не реєструють свої господарства, позбавляються можливості офіційно продавати продукцію [33].

Правове регулювання бджільництва в Україні створює базові умови для розвитку галузі, захисту бджіл та забезпечення якості продукції. Водночас для подолання сучасних викликів необхідно вдосконалювати законодавство, посилювати контроль за його дотриманням та впроваджувати стандарти на основі міжнародного досвіду. Це сприятиме підвищенню конкурентоспроможності українського бджільництва та забезпеченню його стабільного розвитку.

1.3 Підприємництво та повоєнне відновлення: досвід інших країн

Відновлення економіки Німеччини після Другої світової війни стало унікальним прикладом успішної реконструкції. Одним із ключових елементів стало відновлення підприємництва, яке сприяло децентралізації економіки та створенню умов для динамічного розвитку як великого бізнесу, так і МСП. Зокрема, МСП отримало значну підтримку завдяки державним програмам кредитування через банки розвитку. Ці інституції сприяли доступу підприємців до капіталу, необхідного для запуску бізнесу або модернізації виробничих потужностей [34].

МСП відігравали центральну роль у задоволенні базових потреб населення у продуктах харчування, текстильній та легкій промисловості, які швидко відновлювалися після війни. Одним із важливих аспектів підтримки бізнесу стало спрощення податкових та адміністративних процедур, що дозволяло підприємцям більше зосереджуватися на виробництві та розширенні. Важливою інновацією стало також впровадження податкових пільг для експортерів, що стимулювало німецькі компанії виходити на міжнародні ринки. [34]

На тлі загальної концепції «соціального ринкового господарства» створювалися умови для здорової конкуренції. Держава зосереджувалася на підтримці ринкових механізмів та запобіганні монополізації. Наприклад, введення антимонопольних законів та регулювання великих корпорацій сприяло збереженню рівних можливостей для підприємців різних масштабів. Програми децентралізації також допомогли активізувати економічний розвиток регіонів, де раніше панували великі концерни.

Значну роль у розвитку підприємництва відіграла взаємодія з профспілками, які допомагали встановлювати справедливі трудові умови, навіть попри складні економічні обставини. Ця співпраця дозволила уникнути соціальних конфліктів, які могли б перешкоджати економічному зростанню [34].

Разом з цим, важливою умовою успіху було використання наукових досліджень і технічного прогресу. Уряд підтримував інновації, які знижували витрати виробництва та підвищували конкурентоспроможність німецьких товарів. Наприклад, компанії активно розвивали нові галузі, такі як нафтохімія та електроніка, що заклало основу для майбутніх інноваційних проривів.

Досвід Німеччини демонструє, що стратегічне використання міжнародної допомоги, підтримка підприємництва, ефективне державне управління та суспільна згуртованість можуть стати фундаментом для економічного відродження.

Ще одним історичним досвідом для України є повоєнна відбудова Японії, яка є прикладом ефективного відновлення економіки при руйнуваннях і структурних змінах. Одним із ключових чинників японського економічного зросту була американська допомога, яка забезпечила стабілізацію фінансів, модернізацію виробництва та застосування реформ. Програма Дж. Доджа сприяла запровадженню монетарної політики, встановленню стабільного курсу валюти та ефективному управлінню бюджетом [35].

Важливу роль відіграли економічні реформи, спрямовані на демократизацію економіки. Земельна реформа, яка ліквідувала поміщицьке землеволодіння, створила умови для дрібних фермерів і розширення внутрішнього ринку. Антимонопольне законодавство посилювало конкуренцію, що сприяло активному розвитку підприємництва. Водночас був ухвалений закон про сприяння раціоналізації виробництва, що стимулював модернізацію устаткування через надання фінансових пільг.

Соціальні зміни, зокрема демократизація суспільства, сприяли стабільності, яка стала базою для економічного зростання. Японія раціонально адаптувала західні технології, зосереджуючись на експорті високоякісної продукції, що дозволило їй стати провідною індустріальною державою. Досвід Японії наголошує на значенні міжнародної допомоги, реформування податкової системи, розвитку підприємництва та орієнтації на експорт [35].

Опрацьовуючи історичні джерела післявоєнного економічного відродження Південної Кореї, то слід зазначити, що воно було значною мірою пов'язане з активною імпортно-експортною політикою, яка стала рушійною силою індустріалізації. Спочатку країна імпортувала сучасне обладнання, технології та сировину для розвитку промисловості, забезпечуючи базу для подальшого виробництва конкурентоспроможної продукції. Це дозволило створити нові галузі, зокрема текстильну, хімічну, автомобільну та електронну промисловість, які стали основою економічної стабільності в межах країни та сприяли розвитку зовнішньоекономічної діяльності Південної Кореї [36-38].

Так, Уряд акцентував увагу на розвиток експорту за допомогою стимулюючих програм: субсидій, пільгових кредитів і спеціальних економічних зон, орієнтованих на міжнародні ринки. Було створено інститути для підтримки експортної діяльності, що спрощували доступ до зовнішніх ринків і сприяли інтеграції країни в світову економіку [36-38].

Ця політика мала подвійний ефект: вона не лише стимулювала зростання виробництва, а й сприяла залученню іноземних інвестицій. Багато підприємств створювали міжнародні партнерства, що дозволяло інтегрувати новітні технології у виробничі процеси. Завдяки динамічному розвитку експорту Південна Корея змогла стабілізувати торговий баланс, поступово зменшивши залежність від імпортних товарів [36-38].

Досвід Південної Кореї свідчить, що стратегічна орієнтація на експорт в умовах обмежених внутрішніх ресурсів може стати потужним стимулом економічного зростання. Для України цей підхід також є актуальним, зокрема в контексті модернізації промисловості, розвитку сільського господарства й ІТ-сектору. Важливо створювати умови для інтеграції у світові ринки, підтримуючи підприємців через доступ до фінансування, освітні програми та інфраструктурну модернізацію.

Беручи приклад повоєнного економічного відновлення Франції, то воно також характеризувалося масштабними реформами, які торкнулися всіх ключових секторів економіки. Друга світова війна завдала серйозної шкоди

промисловості, інфраструктурі та сільському господарству країни, але завдяки чіткій державній стратегії вдалося не лише подолати кризу, а й закласти основи для довгострокового економічного зростання.

Однією з головних ініціатив стало запровадження Національного плану Монне, який спрямовував державні ресурси на пріоритетні галузі, такі як енергетика, транспорт, металургія й інфраструктура. Ефективність цього плану забезпечувалася чітким централізованим управлінням, а його результати закріпилися в економіці завдяки міжнародній допомозі, зокрема фінансуванню за планом Маршалла. Інвестиції в електроенергетику й транспортні мережі сприяли модернізації виробничих процесів та стимулювали економічну активність у регіонах [36-38].

Сільське господарство стало ще однією важливою сферою реформування. Завдяки перерозподілу земель на користь малих фермерів, створенню регульованого земельного ринку та підтримці фермерів субсидіями, було ліквідовано наслідки війни і забезпечено зростання продуктивності. Важливу роль у цьому процесі відіграло формування кооперативів, які дозволили об'єднати дрібних виробників із переробними та торговими компаніями. Сільськогосподарські інновації, впроваджені завдяки науковим розробкам, і активне регулювання земельного ринку стали основою для перетворення Франції на одного з провідних експортерів сільськогосподарської продукції у світі [36-38].

Соціальні реформи стали невід'ємною частиною відновлення. Запровадження системи соціального забезпечення, доступу до медичних послуг і освіти сприяло зростанню рівня життя населення. Одночасно з цим держава активно підтримувала наукові дослідження й освіту, закладаючи основу для інноваційного розвитку в довгостроковій перспективі. Високий рівень соціальної стабільності в поєднанні з економічним зростанням забезпечив відновлення довіри громадян до державних інститутів.

Інтеграція з європейським ринком стала ще одним стратегічним кроком у процесі відновлення. Франція взяла участь у створенні Європейського

об'єднання вугілля і сталі, що забезпечило стабільність у торгівлі стратегічними ресурсами та полегшило доступ до нових ринків [36-38].

Отже, різні нації пройшли свій унікальний шлях післявоєнного відновлення. Проте спільним чинником для них є надійна міжнародна підтримка, ефективні й системні внутрішні реформи та непохитна відданість європейському та євроатлантичному шляху, а не збереження російського впливу. Кожна нація проклала свій шлях до суверенітету та незалежності, щоб краще протистояти зовнішнім загрозам. Україна також планує свій курс, і уроки, засвоєні іншими країнами, висвітлюють важливі дії, які прискорять зусилля з відновлення та зміцнять постійність її демократичного вибору.

2 НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЛІ ПАСІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ

2.1 Аналітичний огляд малого та середнього бізнесу в Україні

На сучасному етапі українське МСП переживає період повоєнного відродження та становлення. Після тривалих воєнних дій, які спричинили масштабну руйнацію інфраструктури, економічну нестабільність та відтік населення, підприємці знову розпочинають період відновлення своєї діяльності і шукають нові можливості для розвитку [39].

Попри складні умови, український бізнес демонструє гнучкість, адаптуючись до нових реалій і запроваджуючи інноваційні підходи. Сьогодні зусилля спрямовані на відновлення локальної економіки, залучення інвесторів, а також створення нових місць роботи. Ефективне відродження МСП залежить від значної підтримки держави, програм фінансування, створення сприятливого бізнес-середовища та активної співпраці з міжнародними партнерами [39].

Саме від розвитку цього сектору залежить економічне зростання України, адже МСП є основою стійкої економіки та рушієм подальших соціально-економічних змін у постконфліктний період.

В умовах сьогодення, в Україні загострилася дискусія про допомогу малому бізнесу. Так, держава має зосередитись в першу чергу на розвитку малого бізнесу, який є джерелом збільшення коштів державного бюджету, шляхом створення робочих місць, та перейти від товарної економіки до економіки малого бізнесу. Сьогодні сировинна економіка вважається одним із найнижчих рівнів економічного розвитку. Якщо Україна не змінить курс свого економічного розвитку, як наслідок, це зможе призвести до подальших рецесій.

Адже сьогодні наповнення українського бюджету переважно є залежним від експорту на ринок сировини. Україна є провідним експортером сільськогосподарської продукції, яка складає значну частку зовнішньоторговельного обороту країни. Однак з кожним роком її продукція

знецінюється, стаючи дешевшою на міжнародному ринку. Це, з одного боку, створює конкурентну перевагу для українських товарів і дозволяє виконувати річні бюджетні показники, але з іншого – призводить до втрати доданої вартості, що негативно впливає на національну економіку [40].

Такий стан речей може посилити залежність від сировинного експорту, підвищити ризик інфляції і, зрештою, призвести до зростання бідності серед населення. Для вирішення цієї проблеми необхідно запроваджувати стратегії з додавання вартості до продукції, розвивати переробну промисловість і диверсифікувати експорт, щоб забезпечити довгострокову економічну стабільність країни. Отже, спочатку проаналізуємо поточну тенденцію розвитку МСП в Україні. Для цього, насамперед наведемо кількісну характеристику діючих суб'єктів господарювання України за 2019-2023 рр. (таблиця А1, додаток А).

Як бачимо з рисунку 2.1, то загальна кількість суб'єктів господарювання за останні 5 років значно коливається. Так, у 2019 році показник становив 1 941 625 одиниць, починаючи з 2022 року їх кількість значно знижується, до 1 732 508 одиниць. Але довоєнних обертів набуває значення показник у 2023 році і в порівнянні з 2022 роком прослідковується позитивна тенденція створення нових підприємств.

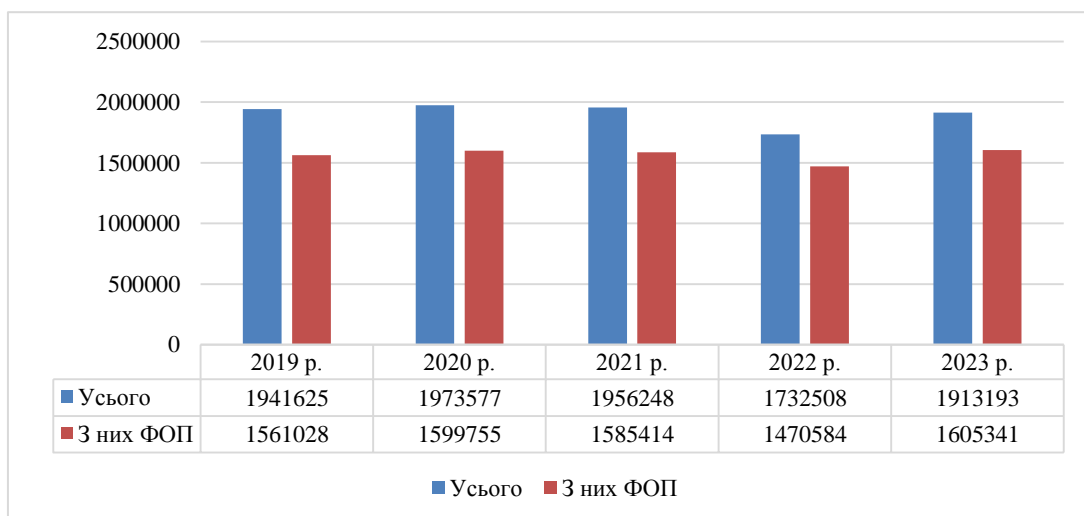

Рисунок 2.1 – Кількість суб'єктів господарювання України в розрізі за 2019-2023 рр., одиниць (Джерело: складено автором на основі даних джерела [41])

У цьому контексті, у 2023 році близько 85% всіх суб'єктів господарювання становлять фізичні-особи підприємці. Поміж тим, за даними рисунку 2.1 помічаємо, що загальна кількість ФОПів з кожним роком зростає. Так, у 2023 році таких підприємців налічувалося 1 605 341 одиниць, що на 44 313 одиниць або на 2,8% більше ніж у базисному році.

Слід зазначити, що ФОПи зазвичай є дрібними виробниками, які виконують важливу роль у структурі МСП. Вони представляють основну частку цього сектору, формуючи базис економіки, особливо на регіональному рівні. ФОПи займаються найрізноманітнішими видами діяльності: від малого виробництва індивідуальної крафтової продукції до надання широкого спектра послуг і торгівлі. Їхня гнучкість, адаптивність до змін економічного середовища та здатність швидко реагувати на потреби ринку роблять їх незамінними й ключовими учасниками підприємництва, особливо у подальший складний період післявоєнного відродження.

Попри всі переваги, фізичні особи-підприємці часто стикаються із труднощами через обмежений доступ до фінансових ресурсів, недостатню підтримку з боку держави та високий рівень податкового навантаження. Для подолання цих бар'єрів важливо створювати спеціальні програми підтримки ФОП, такі як пільгове кредитування, грантові програми, податкові канікули чи освітні ініціативи для підвищення фінансової грамотності.

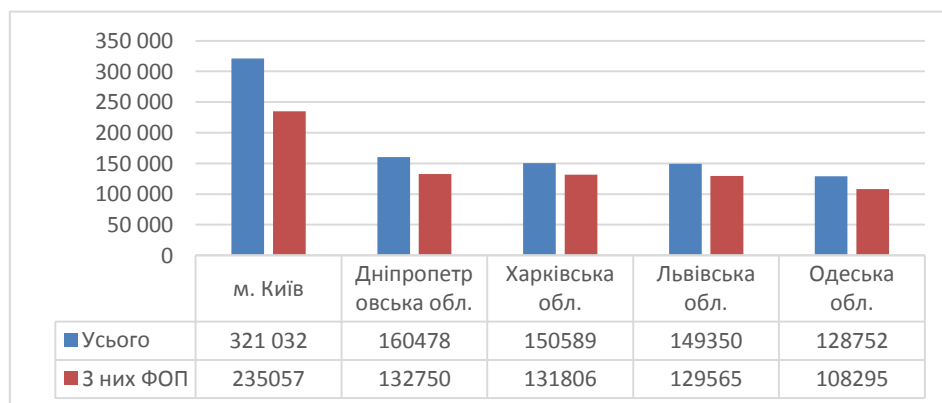

Рисунок 2.2 – Топ 5 регіонів України за кількістю суб'єктів господарювання у 2023 р.,
одиниць

Джерело: складено автором на основі джерела [41]

Так, згідно даних таблиці А.1 та рисунку 2.2, бачимо, що найбільша частка МСП в Україні припадає на м. Київ, Дніпропетровську, Харківську, Львівську та Одеську область, разом з тим, саме в цих областях зосереджені 48% всіх малих та середніх підприємств України.

Також, аналізуючи дані таблиці 2.1, слід зазначити, що кількість малого підприємництва зменшилося на 24 593 одиниці або на 1,3%, в порівнянні з 2019 роком, кількість середнього – на 3 833 одиниці або на 21,1% відповідно до звітнього року.

Таблиця 2.1 – Кількість діючих суб'єктів підприємництва, за 2019-2023 рр.,
одиниць [41]

Підприємства	Рік					Відхилення	
	2019	2020	2021	2022	2023	+/-	%
Малі	1922978	1955119	1937827	1716977	1898385	-24 593	-1,3
Середні	18129	17946	17811	15037	14296	-3 833	-21,1
Великі	518	512	610	494	512	-6	-1,2
<i>в т. ч. ФОП</i>	<i>1561028</i>	<i>1599755</i>	<i>1585414</i>	<i>1470584</i>	<i>1605341</i>	44 313	2,8
Всього:	1941625	1973577	1956248	1732508	1913193	-28 432	-1,5

Рисунок 2.3 – Кількість діючих суб'єктів підприємництва за 2023 р., %

Джерело: складено автором на основі джерела [41]

Поглянувши на рисунок 2.3, слід виокремити, що МСП займають 99% від усіх підприємств України, частка середніх підприємств – 1%.

Щодо розподілу обсягу виробленої продукції МСП, то спостерігаємо значне покращення показників. У 2023 році обсяг виробленої продукції малих підприємств становив 2 252 183,9 млн. грн, а середніх – 3 688 581,6 млн. грн, що на 280 996,8 млн. грн або на 14,3% та 1 180 980,1 млн. грн. або на 47,1% більше ніж у звітному році. На противагу цьому, обсяг виробленої продукції ФОПів майже на 90% зменшилися, порівняно з 2019 роком.

Таблиця 2.2 – Обсяг виробленої продукції суб'єктів підприємництва, за 2019-2023 рр., млн. грн [41]

Підприємства	Рік					Відхилення	
	2019	2020	2021	2022	2023	+/-	%
Малі	1971187,1	2327115,6	2940637,7	1882735,6	2252183,9	280996,8	14,3
Середні	2507601,5	2509824,2	3289634,4	3280847,0	3688581,6	1180980,1	47,1
Великі	2503075,2	2457507,5	3409036,3	2548894,9	3037981,4	534906,2	21,4
<i>в т. ч. ФОП</i>	<i>680451,6</i>	<i>786277,7</i>	<i>1068797,3</i>	<i>69942,7</i>	<i>93955,1</i>	<i>-586496,5</i>	<i>-86,2</i>
Всього:	6981863,7	7294447,3	9639308,4	7712477,6	8978746,9	1996883,2	28,6

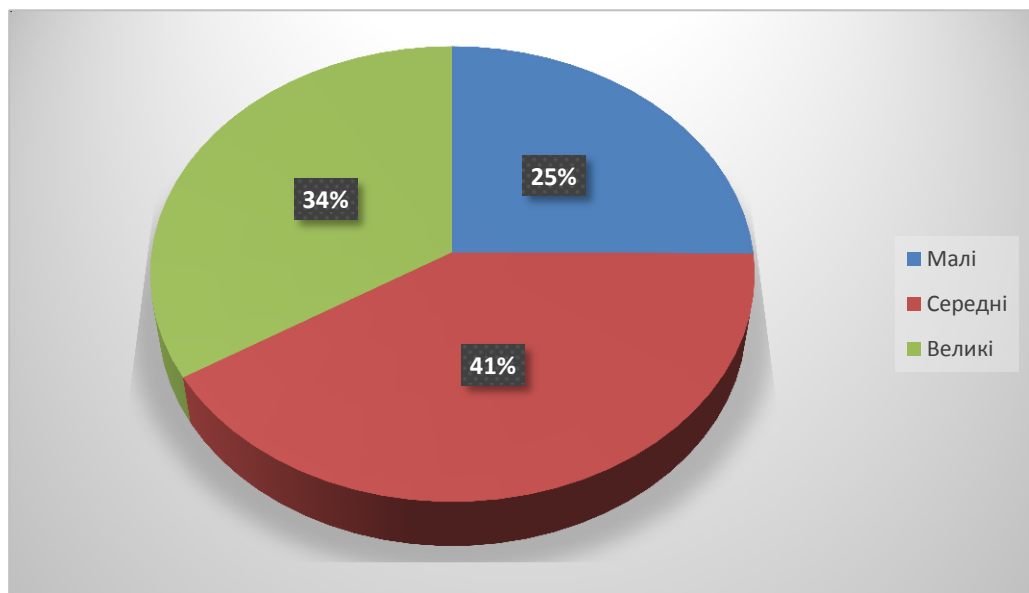

Рисунок 2.4 – Обсяг виробленої продукції суб'єктів підприємництва за 2023 р., %

Джерело: складено автором на основі джерела [41]

Звертаючись до даних рисунку 2.4, бачимо, що обсяг виробленої

продукції припадає на малі підприємства у розмірі 25%, на середні – 41%. Тобто загалом МСП мають 66% від всієї виготовленої продукції.

Таблиця 2.3 – Обсяг реалізованої продукції суб'єктів підприємництва, за 2019-2023 рр., млн. грн [41]

Підприємства	Рік					Відхилення	
	2019	2020	2021	2022	2023	+/-	%
Малі	1839875,9	2064120,7	2576371,4	2101912,0	2668866,3	828990	451
Середні	4168439,4	4359362,1	5900055,0	4906839,0	5990514,4	1822075	44
Великі	3631415,3	3626388,0	5140366,8	4024267,1	4796986,4	1165571	32
Всього:	9639730,6	10049870,8	13616793,2	11033018,1	13456367,0	3816637	40

Аналізуючи дані, таблиці 2.3 та рисунку 2.5, прослідковуємо тенденцію покращення обсягу реалізованої продукції. Так, малі підприємства збільшили реалізацію на 828 990 млн. грн. або на 451%, у порівнянні з 2019 роком, середні підприємства – на 1 822 075 млн. грн. або на 44% відповідно до базисного року. Загалом на МСП припадає 64% всієї реалізованої продукції.

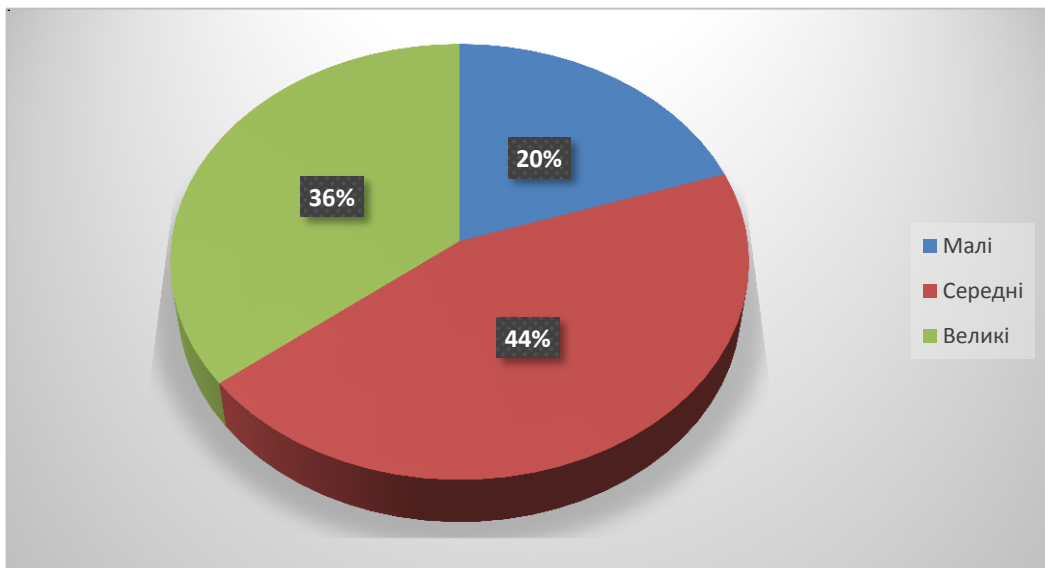

Рисунок 2.5 – Обсяг реалізованої продукції суб'єктів підприємництва за 2023 р., млн. грн.

Джерело: складено автором на основі джерела [41]

Аналізуючи таблицю 2.4, слід відмітити, що кількість зайнятих працівників малого підприємництва зменшилося на 346 537 одиниць або на 20%. Таку ж тенденцію займає і середнє підприємництво.

Таблиця 2.4 – Кількість зайнятих працівників суб'єктів підприємництва, за 2019-2023 рр., одиниць [41]

Підприємства	Рік					Відхилення	
	2019	2020	2021	2022	2023	+/-	%
Малі	1751235	1710654	1786286	1438692	1404698	-346537	-20,0
Середні	1418342	1410286	1399108	1191013	1122 580	-295762	-21,0
Великі	3237960	3245164	3206266	2752667	2524 996	-712964	-22
Всього:	5137537	6366086	6391642	5382372	5052274	-85263	-1,7

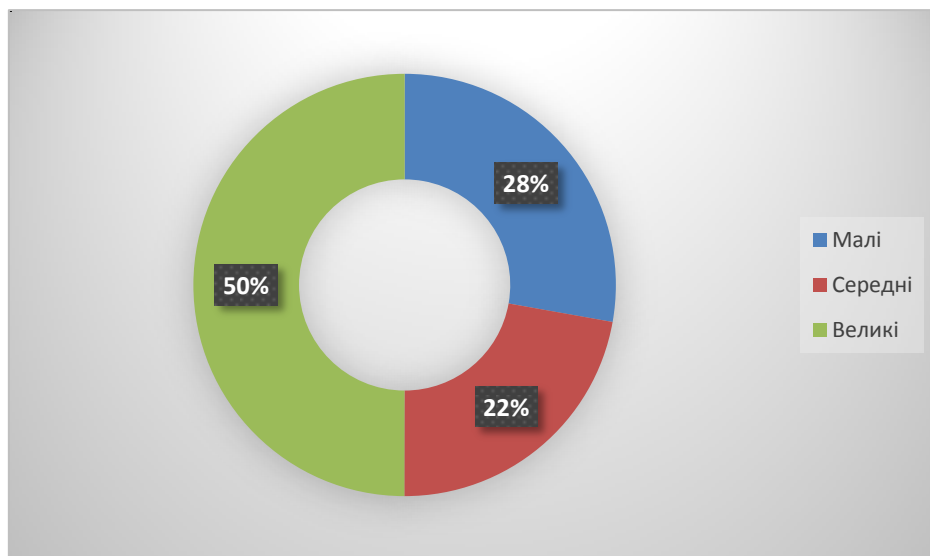

Рисунок 2.6 – Кількість зайнятих працівників суб'єктів підприємництва за 2023 р., %

Джерело: складено автором на основі джерела [41]

Разом з цим, керуючись даними рисунку 2.6 бачимо, що кількість зайнятих працівників, які припадають на МСП, становлять рівно половину від загальної структури.

Проаналізувавши тенденції розвитку МСП, слід охарактеризувати основні проблеми, які постають перед підприємцями цього сектору та їх шляхи вирішення (табл. 2.5).

Таблиця 2.5 – аналіз проблем і їх шляхи вирішення у контексті повоєнного відновлення МСП в Україні [42-44]

Аспект	Проблеми	Шляхи вирішення
Фінансова підтримка	<ul style="list-style-type: none"> - високі процентні ставки; - нестача грантових програм для стартапів і бізнесів у постраждалих регіонах; - нерівномірний розподіл ресурсів між регіонами; 	<ul style="list-style-type: none"> - введення довгострокових кредитних програм із пільговими умовами; - розширення грантових програм для підприємців у зонах бойових дій; - створення регіональних фондів розвитку для рівномірного розподілу фінансування;
Інфраструктура	<ul style="list-style-type: none"> - зруйновані виробничі та офісні приміщення; - відсутність стабільного енергопостачання; - збої в логістичних ланцюгах постачання; 	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення стабільного постачання електроенергії через ремонт мереж і розвиток альтернативних джерел енергії; - інвестиції у розвиток локальних логістичних центрів і транспортних компаній;
Кадровий потенціал	<ul style="list-style-type: none"> - міграція кваліфікованих працівників за кордон; - втрата фахівців у критичних галузях; - відсутність механізмів підвищення кваліфікації на місцях; 	<ul style="list-style-type: none"> - запровадження програм реінтеграції для повернення спеціалістів в Україну; - створення освітніх хабів у постраждалих регіонах; - налагодження системи онлайн-навчання для підприємців і працівників у віддалених регіонах; - розвиток державних і приватних програм стажувань для молоді;
Залучення інвестицій	<ul style="list-style-type: none"> - низька довіра інвесторів через ризиковану економічну ситуацію; - недостатня обізнаність підприємців про доступні джерела фінансування; - відсутність страхування інвестицій; 	<ul style="list-style-type: none"> - розробка інвестиційних хабів, які об'єднують підприємців та інвесторів; - інформаційна кампанія щодо грантів, кредитів і пільг для бізнесу; - введення страхування інвестицій у партнерстві з міжнародними організаціями; - надання державних гарантій для великих інвестиційних проєктів;
Антикорупційні заходи	<ul style="list-style-type: none"> - неформальні бар'єри для доступу до держзамовлень; - нечітка законодавча база для підтримки МСП; - нерівність у регуляторному середовищі; 	<ul style="list-style-type: none"> - цифровізація процесів видачі грантів і держзамовлень для прозорості; - реформа антимонопольного законодавства з акцентом на захист МСП; - проведення регулярних незалежних аудитів ефективності державних програм підтримки бізнесу;
Технологічний розвиток	<ul style="list-style-type: none"> - низька автоматизація виробничих процесів; - відсутність доступу до новітніх технологій через високу вартість; - відставання в цифровізації управління підприємствами; 	<ul style="list-style-type: none"> - створення державних технопарків для тестування новітніх рішень; - надання субсидій на закупівлю обладнання для автоматизації; - освітні програми для підприємців з інтеграції цифрових рішень (ERP, CRM тощо); - розширення програм співпраці з міжнародними технологічними компаніями для передачі інноваційних технологій;

Продовження таблиці 2.5

Інфляція	- зростання цін на сировину, матеріали та енергоресурси; - відсутність стабільної грошово-кредитної політики в умовах ведення війни;	- ефективне державне регулювання вартості енергоресурсів для МСП; - запровадження фіксованих контрактів на постачання сировини; - програми компенсації витрат для підприємств, що працюють у критичних секторах (аграрний, переробний);
Регіональні диспропорції	- різний рівень відновлення бізнесу між регіонами; - нерівномірний доступ до ресурсів і програм підтримки;	- розробка регіональних програм підтримки бізнесу, зокрема для постраждалих регіонів; - розвиток місцевих центрів для підтримки бізнесу, враховуючи особливості регіону;

Тому, розвиток МСП виступає першочерговим фактором удосконалення ринкової економіки. Слід зазначити, що до ситуації з політичною й економічною кризою та війни в Україні, основоположною часткою прибуткових підприємств в Україні були саме великі за розміром суб'єкти господарювання. Однак після початку повномасштабного вторгнення ситуація змінилася, і якщо показником є кількість прибуткових підприємств, то малий бізнес тепер відіграє важливу роль в економіці України [42-44].

Тому шляхи покращення роботи МСП в Україні – залучення додаткових фінансових коштів, запровадження інновативних технологій, розвиток інфраструктурного середовища, залучення кваліфікованого кадрового потенціалу та пошук шляхів приваблення інвесторів. Це сприятиме покращенню якісних характеристик продукції та збільшенню виробництва підприємств заради розширеного відтворення, забезпечуючи при цьому стабільність галузі та стрімке економічне зростання України [71, 73, 75, 81].

2.2 Сучасний стан України на внутрішньому та зовнішньому ринках меду

Сучасний стан медового ринку України визначається її значною роллю на глобальному рівні, адже країна є провідним експортером цієї продукції.

Особливість українського меду полягає в його високій якості, яка забезпечується унікальними природно-кліматичними умовами.

Кожна українська природно-географічна територія має свої сорти меду, адаптовані до конкретних кліматичних умов. Після довготривалої еволюції та постійного впливу людської діяльності в різних регіонах сформувалися місцеві види бджіл, які притаманні цим регіонам, особливо поліські, українсько-степові та карпатські види. Щодо останніх, то вони переважно утримуються в густонаселених районах та мають велике господарське значення для медової промисловості.

Провівши аналіз зовнішньо-торговельного ринку України, то з рисунку 2.7 бачимо, що Україна входить до 5-ти ключових світових експортерів меду і її частка становить 6% від усього експортованого меду. На першому місці постає Китай і займає 12% всього експорту. Поряд з цими країнами виступають Нова Зеландія, Індія та Аргентина. частка яких становить 11%, 8% та 8% відповідно.

Слід відмітити, що всього в Україні зареєстровано в Україні станом на 2024 рік 72 експортери. З них мають право експорту до ЄС 65 експортерів [45].

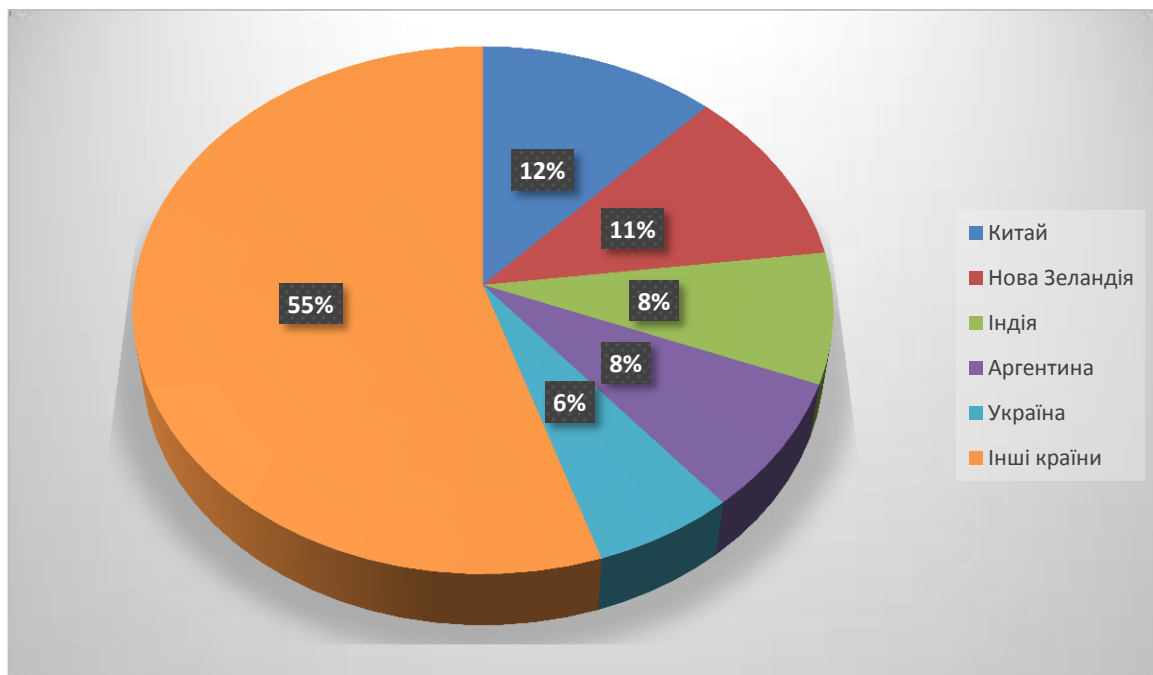

Рисунок 2.7 – Топ 5 ключових експортерів меду за 2023 р.

Джерело: складено автором на основі джерела [46]

Разом з цим, аналізуючи показники таблиці Б.1 (додаток Б) та рисунок 2.8, слід зазначити, що тенденція експортованого меду є нестабільною. Так, у 2020 році Україна експортувала 48 598,3 тонн меду, у 2021 році його обсяг зріс до 57 527,9 тонн, але з початком повномасштабного вторгнення у 2022 році ситуація з експортом значно погіршилася. Частково стабілізувати ситуацію і налагодити довоєнний експорт вдалося у 2024 році.

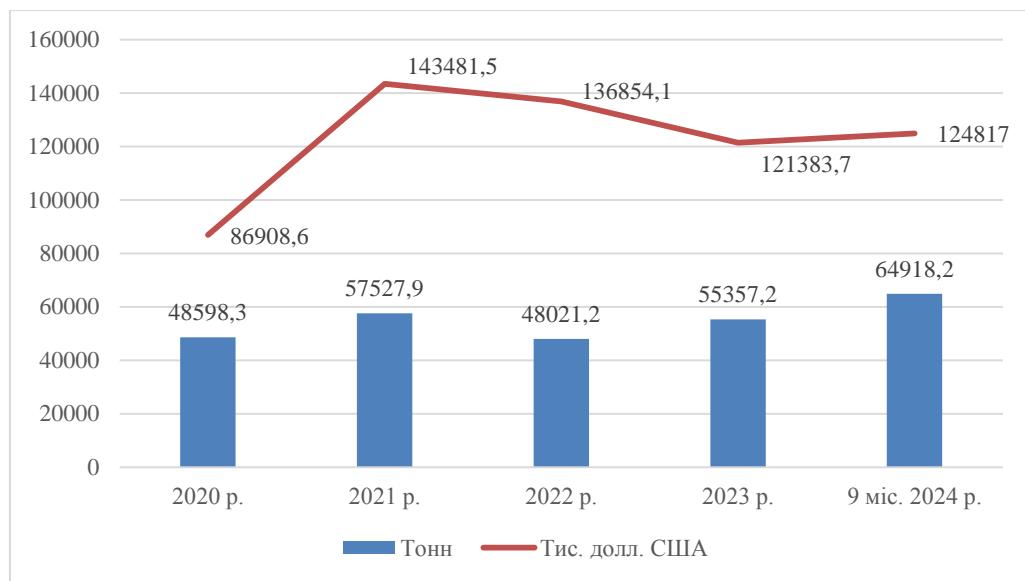

Рисунок 2.8 – Обсяги та виручка експортованого меду України за 2020-9 міс. 2024 рр.

(Джерело: складено автором на основі джерела [41])

Бачимо, що за 9 місяців Україна експортувала рекордну кількість меду за всі аналізовані останні 5 років – 64 918,2 тонни. При цьому, цінова політика є дуже нестабільною. Найбільше виручки отримала Україна при експорті меду у 2021 році – 143 481,5 тис. долл. США, найменшу у 2020 році – 86 908,6 тис. долл. США.

Поділивши ціну від реалізації на кількість експортованого меду, то знайдемо середню ціну меду, який Україна експортує та спробуємо спрогнозувати її подальше значення, дані зобразимо на рисунку 2.9.

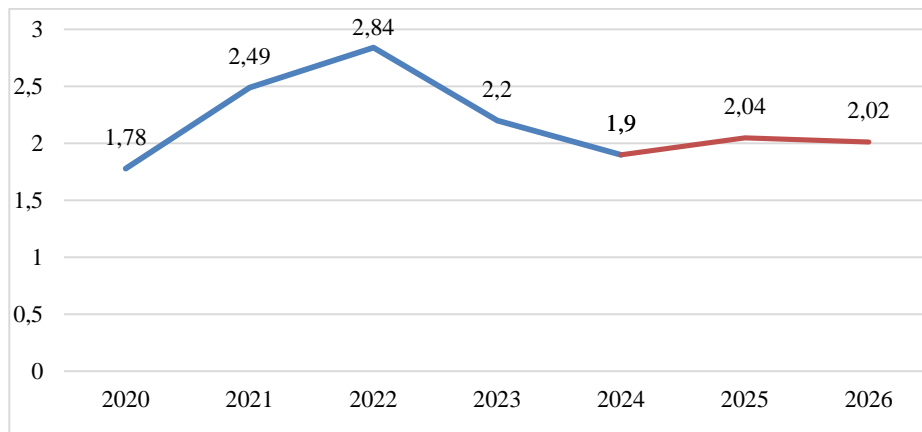

Рисунок 2.9 – Прогноз середньої ціни експортованого меду України за 2020-2026 рр.
(Джерело: створено автором)

Як бачимо, найнижча експортна ціна була у 2020 році, у 2022 році – найвища і досягала вона 2,84 долл. США за 1 кг меду. Потім вона почала стрімко падати і у 2024 році набувала значення у розмірі 1,9 долл. США/кг. Прогнозні показники свідчать про те, що ціна у 2025-2026 рр. залишиться приблизно на рівні 2 долл. США/кг меду.

Також з даних таблиці Б.1 та рисунку 2.10 бачимо, що серед найбільших імпортерів українського меду постають такі країни як США, Франція, Польща, Іспанія. Лідером купівлі українського меду є Німеччина, яка імпортувала за 9 місяців 2024 року 14 420,1 тонн українського меду.

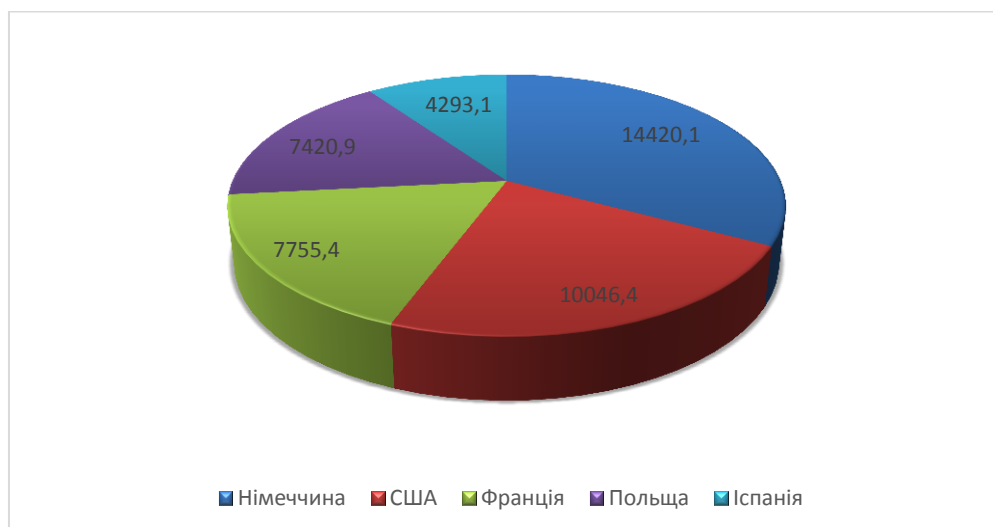

Рис 2.10 – Топ-5 імпортерів українського меду за 9 міс. 2024 р., тонн
Джерело: створено автором на основі джерела [41]

Аналізуючи дані таблиці Б.1, бачимо, що протягом останніх 5-ти років частка імпорту українського меду в Німеччині зростає. Таку ж саму тенденцію прослідковуємо у США, Франції та Іспанії. Поміж тим, частка імпортованого українського меду в Польщі з кожним роком знижується. Так, у 2020 році показник становив 14 637,9 тонн, а за 9 місяців 2024 року знизився до 7 420,9 тонн, загальне зниження становить 7 217 або майже 50%, порівнюючи з базисним роком. Це пояснюється тим, що польські фермери взмозі самі забезпечити власну потребу меду в країні.

У свою чергу, найбільший експорт меду України припадає саме до країн ЄС. З кожним роком її позиція у цьому контексті все зростає, так у відсотковому відношенні, за даними таблиці 2.6, у 2021 році Україна займала 31% від всього імпортованого меду ЄС. У 2024 році ця частка підвищилася до 40,1%, що на 9,1% більше ніж у звітному році.

Таблиця 2.6 – Ключові експортери меду до країн ЄС за 2021-6 міс. 2024 рр. [46]

Країна	Рік							
	2021		2022		2023		6 міс. 2024 р.	
	тонн	%	тонн	%	тонн	%	тонн	%
Україна	53 836	31,0	46 093	24,2	45 822	28,0	40 627	40,1
Китай	48 139	27,8	68 428	35,9	60 177	36,8	31 972	31,5
Аргентина	14 396	8,3	19 446	10,2	20 450	12,5	9 806	9,7
Мексика	15 484	8,9	13 797	7,2	10 731	6,6	2 662	2,6
Чилі	3 063	1,8	3 609	1,9	2 541	1,6	2 431	2,4
Куба	7 052	4,1	6 571	3,5	4 744	2,9	2 130	2,1
В'єтнам	905	0,5	6 383	3,4	4 697	2,9	2 007	2,0
Турція	4 676	2,7	7 472	3,9	2 395	1,5	1 745	1,7
Інші	25 900	14,9	18 629	9,8	12 145	7,4	8 015	7,9
Всього:	173 451	100	190 428	100	163 702	100	101 395	100

Розглянувши дані таблиці 2.7, слід відмітити, що найбільша середня закупівельна ціна меду в країнах ЄС припадає саме на Нову Зеландію та Туреччину. Разом з цим помічаємо, що загалом середня ціна на мед знижується і позиція України на ринку ЄС також не є виключенням. У 2019 році закупівельна ціна ЄС в Україні становила 1,68 євро і до 2022 року включно займала тенденцію зростання. У 2023 році ціна почала стрімко знижуватися і за

6 місяців 2024 року вона зменшилася до 1,75 євро/кг, тобто за останній рік ціна знизилася на 15,4%.

Таблиця 2.7 – Середня ціна постачання меду в ЄС, євро/кг [46]

Країна	Рік						У порівнянні до 2 кв. 2023 р., %
	2019	2020	2021	2022	2023	6 міс. 2024 р.	
Україна	1,68	1,53	1,89	2,63	2,07	1,75	-15,4
Китай	1,40	1,38	1,37	1,58	1,39	1,28	-7,6
Аргентина	2,28	2,20	2,74	3,31	2,37	2,04	-13,8
Мексика	2,56	2,22	2,88	3,67	3,08	2,73	-11,5
Чилі	2,71	2,72	3,50	4,03	2,96	2,43	-17,9
Куба	2,11	1,83	2,08	2,66	2,60	2,18	-15,9
В'єтнам	1,39	1,33	1,69	2,01	1,70	1,44	-15,1
Туреччина	3,45	3,33	2,53	2,63	3,40	3,60	+5,7
Молдова	2,69	2,26	3,24	3,57	3,27	2,16	-33,9
Індія	1,66	1,70	1,70	1,77	1,68	1,55	-7,8
Бразилія	2,67	2,17	2,77	3,61	3,22	2,65	-17,9
Росія	2,17	2,16	2,11	2,06	1,70	1,43	-16,0
Велика Британія	4,29	4,23	4,13	4,34	4,48	4,14	-7,7
Нова Зеландія	28,15	29,12	28,07	21,06	29,32	27,80	-5,2
Уругвай	1,99	1,78	2,69	3,27	2,43	2,07	-14,7
Нікарагуа	3,06	2,75	3,13	3,92	3,44	3,38	-1,9
Гватемала	2,31	2,44	3,30	4,18	3,00	2,38	-20,7

Також слід зазначити, що валове виробництво меду в Україні в 2019 році становило 69 937 тонн і з кожним роком знижується. З рисунку 2.11 бачимо, що показник досяг свого мінімуму у 2023 році і набував значення у розмірі 57 919 тонн, при цьому близько майже весь зібраний мед виготовляють саме дрібні пасічники, а промислові підприємства лише незначну частину.

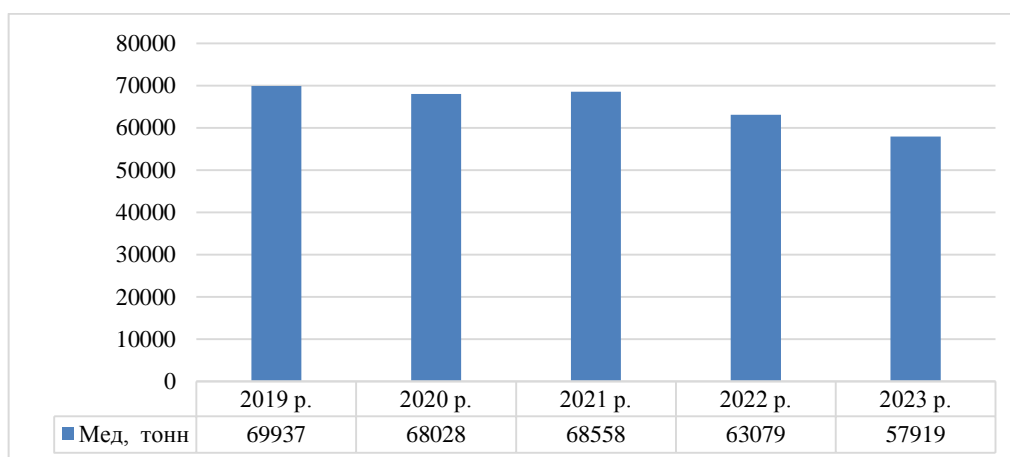

Рисунок 2.11 – Валове виробництво меду в Україні за 2019-2023 рр., тонн

Джерело: складено автором на основі джерела [41]

Поглянувши на середню ціну реалізації підприємствами України за 2019-2023 рр. (рис. 2.12), то слід зазначити, що ціна прямує до зростання. У 2019 році показник становив 39,6 грн/кг, а у 2023 році – 57,7 грн/кг, що на 18,1 грн/кг більше ніж у базисному році.

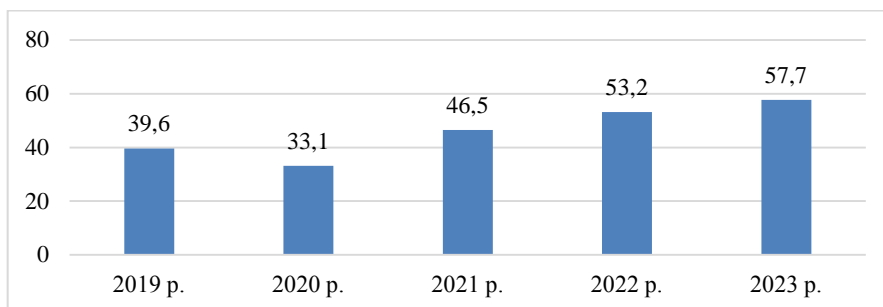

Рисунок 2.12 – Середня ціна реалізації меду підприємствами в Україні за 2019-2023 рр., грн/кг (Джерело: складено автором на основі джерела [41])

Аналізуючи кількість бджолиних сімей в Україні, що зображена на рисунку 2.13, то вона значно знижується, за останні 10 років кількість скоротилася з 2,9 млн. бджолосімей до 2,3 млн., що на 600 тис. бджолиних сімей менше, ніж у 2013 році. А у 2023 році в порівнянні до 2022 року кількість знизилася на 100 тис. бджолиних сімей.

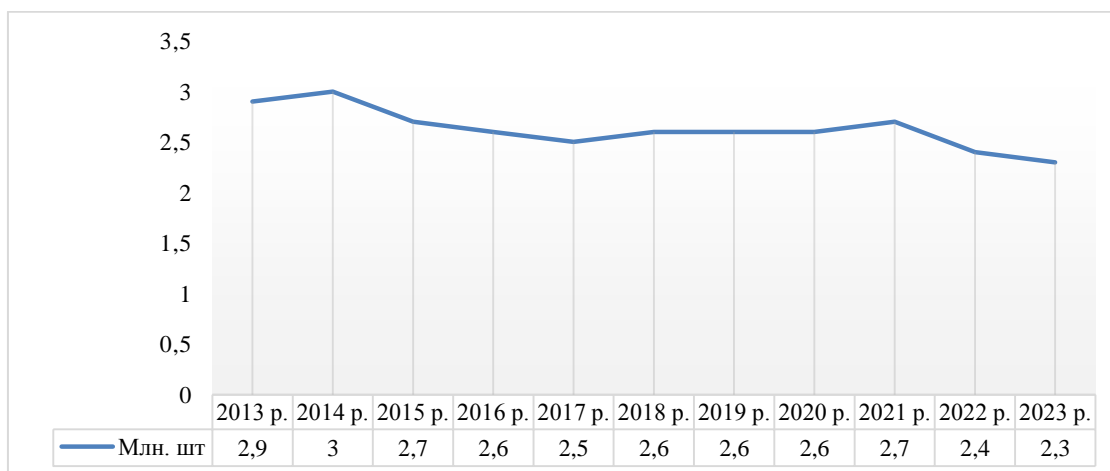

Рисунок 2.13 – Кількість бджолиних сімей в Україні за період 2013-2023 рр., млн. шт (Джерело [47])

За даними рисунку 2.14, переважна кількість бджолиних сімей знаходиться у західній частині України й становить 37%. Центр України посідає 2 місце і становить 30% всіх бджолосімей України. На півдні та півночі України перебуває кількість у розмірі 11% та 15% бджолиних сімей відповідно. Східна частина має всього лише 7% бджолосімей України.

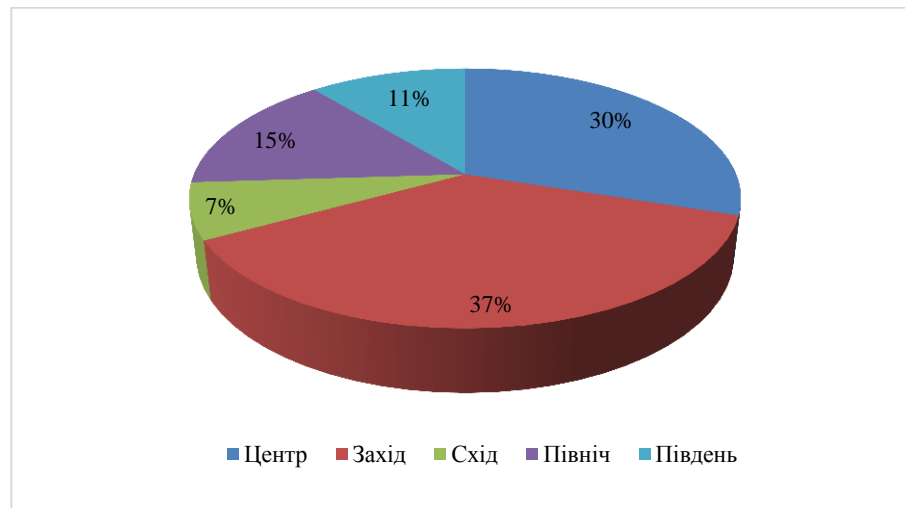

Рисунок 2.14 – Розподіл бджільництва за регіонами України у 2023 році, %

Джерело: [47]

При цьому, згідно з даних рисунку 2.15 медова продуктивність бджолосімей переважає у північних та східних областях України, найменша медова продуктивність є у західній частині України.

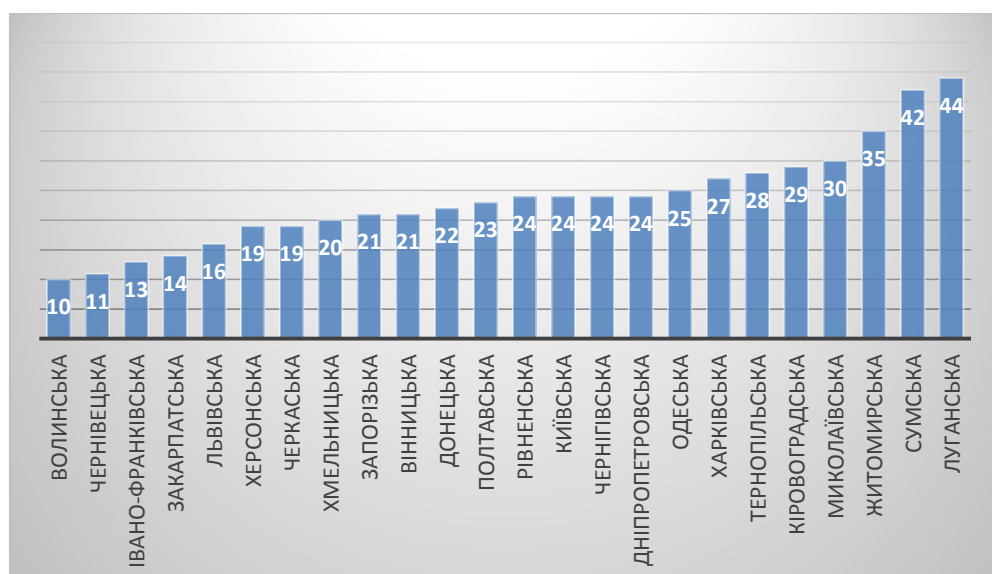

Рисунок 2.15 – Медова продуктивність за регіонами України, кг/сім'ю (Джерело: [47])

Таким чином, український медовий сектор, попри свій значний потенціал, стикається з численними викликами. Зокрема, основними проблемами є зниження експортних цін, залежність від зовнішніх ринків, скорочення внутрішнього виробництва та зменшення попиту на традиційних напрямках експорту.

Крім того, на галузь впливають кліматичні зміни, які скорочують кормову базу для бджіл, загибель бджолосімей через застосування хімікатів і пестицидів, а також руйнація пасічних господарств унаслідок війни. Для відновлення та розвитку галузі необхідно впроваджувати сучасні технології, посилювати підтримку пасічників з боку держави, розвивати внутрішній ринок та диверсифікувати експортні напрямки. Лише за таких умов український мед збереже свої лідерські позиції на світовому ринку та стане вагомим чинником економічного зростання країни.

2.3 Науково-методичні підходи до аналізу ролі пасічного підприємництва у повоєнному відновленні

Економіка кожної нації характеризується складним взаємозв'язком між численними компонентами, які у своїй взаємодії виробляють ресурси, необхідні для нормального функціонування держави. Серед цих компонентів важливе значення мають екосистеми та послуги, які вони пропонують. Останніми роками в усьому світі спостерігається помітний зсув наукових досліджень у бік впровадження стійких практик в рамках економічної діяльності. Ця зміна не тільки трансформує економічну структуру, але й спричиняє зміни в екологічній та соціальній сферах [49].

Особливої уваги у цьому контексті заслуговує бджільництво як невід'ємна складова екологічного відновлення територій. Ця галузь забезпечує не лише провідних бджолопродуктів, але й є ключовим елементом для підтримки біорізноманіття через запилення рослин. Бджоли, виконуючи роль

природних запилювачів, сприяють підвищенню врожаїв сільськогосподарських культур, що напряму впливає на продовольчу безпеку та розвиток аграрного сектору України [50].

Підтримка бджільництва в Україні може стати потужним інструментом для гармонізації взаємодії між природою та економікою, а також для екологічного відновлення зруйнованих територій після війни [51].

На основі проаналізованих наукових досліджень вітчизняних авторів, ми виокремили власні підходи щодо аналізу ролі пасічного підприємництва у повоєнному відновленні. Дані систематизували у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8 – науково-методичні підходи до аналізу ролі пасічного підприємництва у повоєнному відновленні [49-51]

Підхід	Сутність	Методи дослідження	Очікувані результати у повоєнному контексті
Економічний аналіз	Вивчення ролі бджільництва у відновленні локальних економік, створенні робочих місць та стимулюванні економічної активності в сільській місцевості.	- аналіз відновлення економічної інфраструктури; - статистичний аналіз доходів від бджолопродуктів; - оцінка попиту.	- внесок бджільництва у створення нових робочих місць; - прогнози відновлення доходів у постраждалих регіонах.
Соціологічний аналіз	Дослідження соціального значення пасічного підприємництва для ветеранів, переселенців та інших вразливих груп у громадах, які постраждали від війни.	- анкетування пасічників; - опитування переселенців та ветеранів; - оцінка соціальних програм із залучення бджолярів.	- визначення соціального ефекту програм підтримки; - рекомендації щодо залучення бджільництва до реабілітаційних проєктів.
Екологічний підхід	Вивчення екологічного потенціалу бджільництва для відновлення деградованих екосистем, зокрема у районах, що постраждали від бойових дій.	- аналіз стану земель після бойових дій; - оцінка потенціалу рослин для запилення; - моделювання впливу бджіл на біорізноманіття.	- розробка стратегій екологічного відновлення; - підтримка природного запилення для відновлення агроекосистем. - підвищення врожайності на звільнених територіях.

Продовження таблиці 2.8

Інноваційно-технологічний	Впровадження технологій для автоматизації пасік, онлайн-продажу меду, створення "розумних" вуликів та платформ для обліку і підтримки пасічників у регіонах.	- аналіз застосування цифрових платформ; - дослідження потреб малого бізнесу; - впровадження блокчейну для управління пасіками.	- підвищення ефективності пасічного бізнесу; - розширення ринків збуту завдяки онлайн-продажам навіть у віддалених регіонах.
Історико-культурний підхід	Використання традицій бджільництва для культурної реабілітації регіонів, створення туристичних маршрутів і популяризації меду як локального бренду.	- польові етнографічні дослідження; - розробка туристичних маршрутів; - створення культурних фестивалів меду.	- відновлення культурної ідентичності регіонів; - стимулювання туристичної активності та економіки через еко-туризм.
Регуляторний аналіз	Оцінка законодавства щодо підтримки бджолярів у військовий та повоєнний періоди, зокрема державних програм відновлення сільського господарства і кооперативів.	- аналіз змін у законодавстві; - оцінка ефективності державних програм; - порівняння з міжнародною практикою.	- розробка регуляторних ініціатив для відновлення галузі; - полегшення експорту українського меду на міжнародні ринки.
Психологічний підхід	Використання пасічництва як інструменту соціальної адаптації ветеранів та переселенців через залучення до природоорієнтованої діяльності.	- інтерв'ю з учасниками проектів; - оцінка їх емоційного стану.	- підтримка психологічної реабілітації ветеранів.

Отже, дивлячись на інформацію таблиці 2.8, бджільництво виступає у ролі складової частини повоєнного відновлення України та потребує комплексного підходу, який об'єднує зусилля законодавців, фермерів, бджолярів та представників суміжних галузей. Державна підтримка у вигляді компенсації витрат на оновлення основних фондів, запровадження контрольованого ветеринарно-санітарного огляду пасік і популяризація пасічництва серед різних верств населення, можуть стати потужними інструментами екологічного та економічного відновлення.

Залучення нових учасників до галузі, зокрема через освітні програми і грантові ініціативи, сприятиме не тільки відновленню, а й розвитку бджільництва в Україні.

3 ЦІННІСТЬ БДЖОЛОПРОДУКТІВ ТА ШЛЯХИ ВПЛИВУ НА ПОВОЄННЕ ВІДНОВЛЕННЯ

3.1 Крафтове виробництво як різновид підприємницької реалізації бджолопродуктів

Крафтове виробництво бджолопродуктів поєднує традиційні технології з інноваціями, створюючи унікальну продукцію, що може сприяти економічному відновленню, розвитку локальних громад і популяризації українських товарів на світовій арені. Аналіз потенціалу крафтового підходу є важливим кроком для зміцнення позицій українського пасічного підприємництва.

Крафтова переробка формує додану цінність товару, що характеризує внесок виробника у створення кінцевої продукції, дозволяючи продавати його з вищою нормою прибутку. Зазвичай це може включати такі вдосконалення, як кращий зовнішній вигляд, додаткові функції або унікальні ефекти. Зокрема, для сільськогосподарської продукції основними факторами є покращена якість у поєднанні зі зниженою собівартістю [52].

У контексті крафтового виробництва меду додана цінність створюється через перетворення сирого меду на високоякісні продукти, такі як крем-мед, медові напої, свічки з воску чи косметичні засоби.

Виходячи із сьогоденних реалій, крафтове виробництво є одним із найпоширеніших напрямків розвитку тваринництва та харчової (переробної) промисловості. Зазвичай це невеликі або приватні господарства, які виробляють і переробляють тваринницьку продукцію самостійно і вручну, що дозволяє контролювати якість кожного продукту і надавати йому унікальні характеристики [52].

На споживчому ринку перебуває значна кількість крафтових виробів, що містить тваринне походження, і, навіть, в умовах повномасштабного вторгнення, триває пошук інновативних рішень, щодо розширення такої сфери виробництва. Крафтова продукція виробляється практично в кожному

українському регіоні, цим самим, допомагаючи підтримувати місцеву економіку та зберігати місцеві традиції, сприяючи таким розвитку малого бізнесу, малих громад, регіонів та країни в цілому.

Завдяки надзвичайній майстерності, споживачі мають можливість купувати екологічно чисті продукти, що характеризуються високою якістю, унікальним смаком чи дизайном. Тож нині крафтові вироби продуктів тваринного походження є справжнім трендом серед МСП. Неможливо досить точно сказати, коли вони з'явилася на українських ринках, оскільки різноманітні товари сільського господарства були популярними ще здавна.

Сьогодні, завдяки розвитку сучасних Інтернет-технологій, маркетинг крафтової продукції тваринницької сировини набув нового вигляду. Ряд крафтових виробів і брендів отримали державну реєстрацію, як наслідок, маючи свої офіційні сайти і сторінки в соціальних мережах, які присутні в різних онлайн- і фізичних магазинах. Поміж тим, для таких майстрів також були створені спеціальні онлайн-майданчики, але широкому обсягу населення вони поки маловідомі. Також з'явилася спеціальна платформа, яка зібрала різні товари фермерських та крафтових виробів – «Товариство крафту» [53].

Звертаючись до походження слова «крафт», то воно має витоки іноземного походження, що від англійського слова «craft», означає майстерність, ремесло. Виходячи з цього, синонімами до слова «крафтовий» є слова рукодільний, кустарний, авторський та ремісничий [53].

Тому крафтовим є будь-який продукт, що виробляється, здебільшого, в невеликих обсягах власноруч. Як термін, це слово увійшло в обіг вжитку на початку 80-х років минулого століття. Так називалося звичайне пиво, що виробляли у домашніх пивоварнях невеликого розміру. Після цього, з роками, крафтовими почали називатися напої і загалом вироби харчового походження, що мали ручне виготовлення невеликої кількості та, виключно, з місцевих натуральних продуктів. Так, у всьому світі стали популярними крафтові продукти тваринного походження, як результат намагання відмовитися від

масованого виготовлення та споживати безпечні і якісні натуральні продукти [53].

Рисунок 3.1 – Головні ознаки крафтових виробів

Джерело: складено автором

Так, згідно рисунку 3.1, крафтові вироби, як правило, створюються в обмеженій кількості з екологічно чистих матеріалів. Багато, так званих хендмейдерів, використовують традиційні технології виробництва та унікальну майстерність, окреслюючи регіональні звичаї, які передавалися з покоління в покоління. Крім того, ці продукти виготовлені з інгредієнтів преміум-класу, що гарантує їх чудову якість і привабливість.

Говорячи саме про продукти бджолиного походження, то у крафтовій діяльності можна виділити такі основні типи їх виготовлення та переробки:

– діяльність, пов’язана з національною культурою, характеристикою якої є народні промисли – традиційний мед, зібраний за старовинними технологіями;

– діяльність, орієнтована на індивідуальні замовлення або на місцевий ринок (продовольчі товари), наприклад крафтовий монофлорний мед (з однієї квітки) або з унікальними добавками (горіхи, спеції, фрукти); медові десерти – крем-мед, пасти з медом, медове печиво або випічка; напої – медове пиво, медовуха, крафтові чаї з додаванням пилку чи прополісу.

– діяльність, орієнтована на індивідуальні замовлення або на місцевий ринок (непродовольчі товари), наприклад воскові свічки ручної роботи з

натуральним ароматом; натуральна косметика на основі меду, воску та прополісу (креми, бальзами, мило); апітерапевтичні засоби (застосування прополісу та воскових пластин для лікувальних цілей) [54].

Також для більш широкого розуміння, охарактеризуємо основні ресурси пасічництва та їх значення у підтримці української економіки, таблиця 3.1.

Таблиця 3.1 – Характеристика ресурсного потенціалу бджільництва [52-54]

Трудові ресурси	Характеристика ресурсів	Особливості використання для виготовлення бджолопродуктів	Значущість для диверсифікації економіки
Робота вдома (самозайнятість)	Може виконуватись вдома або в невеликих пасіках біля будинку.	Виробництво меду, свічок з воску, косметики з використанням прополісу, упаковка продукції.	Забезпечує зайнятість у сільській місцевості, дозволяє використовувати природні ресурси ефективно.
Сумісництво	Бджолярство як додаткове джерело доходу поряд з основною роботою або сезонним заняттям.	Догляд за пасікою у вільний час, виробництво та реалізація меду і супутніх продуктів.	Сприяє підвищенню доходів домогосподарств та популяризації локальних продуктів.
Індивідуальна трудова діяльність	Може стати основним видом зайнятості для досвідчених бджолярів.	Розширення виробництва (виготовлення кремів-медів, напоїв, сувенірної продукції з воску).	Розвиток регіональних брендів та просування українських бджолопродуктів на міжнародних ринках.
Кооперативна трудова діяльність	Кооперація пасічників для спільного виготовлення та збуту продукції.	Спільне виготовлення великої партії меду, розвиток еко-туризму (відвідування пасік).	Сприяє масштабуванню виробництва, створенню нових робочих місць та залученню туристів.
Освітні ініціативи (навчання та обмін досвідом)	Поширення знань через курси, семінари та школи для бджолярів.	Проведення майстер-класів з апітерапії, виготовлення свічок, навчання догляду за бджолами.	Створення нових робочих місць, підвищення рівня кваліфікації населення, популяризація професії.

Продовження таблиці 3.1

Цифрові платформи та онлайн-продажі	Залучення цифрових інструментів для просування та збуту продукції.	Продаж меду, воскових виробів та косметики через соціальні мережі, маркетплейси та власні сайти.	Залучення молодих підприємців, розширення ринків збуту та збільшення прибутків.
-------------------------------------	--	--	---

Також ми виокремили основні сфери діяльності, які можуть бути впроваджені дрібними крафтовими виробниками бджолопродуктів і їх роль у повоєнному відновленні економіки, інформацію систематизували у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2 – Напрямки реалізації бджолопродуктів крафтових виробників та їх роль у повоєнному відновленні економіки України [52-54]

Сфера діяльності	Роль підтримки населення під час війни	Внесок у відновлення економіки України
Виготовлення свічок із бджолиного воску	- забезпечує населенню доступ до довгого та екологічного освітлення під час відключень електроенергії; - створює можливість опалювати невеликі приміщення за рахунок тепла, яке дають свічки;	- стимулює розвиток малого бізнесу у сільській місцевості; - створює попит на сировину для виробництва (віск, деревина для упаковки); - сприяє експорту екологічних товарів у європейські країни;
Виробництво меду	- постачає високоенергетичний натуральний продукт для військових, цивільних і внутрішніх переселенців; - використовується для гуманітарної допомоги в кризових умовах;	- збільшує експортний потенціал України як світового лідера у виробництві меду; - сприяє відновленню локальних економік через створення сімейних пасік;
Виготовлення лікувальних мазей із прополісу	- забезпечує доступ до натуральних антисептичних і протизапальних засобів, особливо у сільських регіонах, де є дефіцит медикаментів; - допомагає швидко обробляти рани в польових умовах;	- розвиває галузь натуральної медицини; - знижує залежність від імпорتنих препаратів; - відкриває нові можливості для малого фармацевтичного бізнесу та локальних лабораторій;
Виробництво медових напоїв	- пропонує альтернативу дорогим алкогольним і безалкогольним напоям, зокрема для споживання в умовах обмеженого доступу до імпорتنих продуктів; - допомагає зберігати енергетичний баланс;	- сприяє розвитку крафтового виробництва напоїв, які можна експортувати (медовуха, медовий квас); - залучає нових споживачів через популяризацію локальних напоїв і смаків;
Апітерапія	- надає альтернативні методи лікування стресу, травм, хронічних захворювань у кризових умовах; - доступна для військових, переселенців і літніх людей;	- популяризує Україну як центр апітерапії на міжнародній арені; - сприяє відкриттю спеціалізованих клінік і медичних центрів, що створює робочі місця;

Виробництво екопакування із воску	<ul style="list-style-type: none"> - замінює пластикове пакування, яке важко знайти під час війни; - дозволяє довше зберігати продукти без доступу до холодильників; 	<ul style="list-style-type: none"> - сприяє розвитку екоіндустрії, популяризації екологічних товарів; - створює нові робочі місця у галузі переробки бджолиного воску і виробництва екологічної продукції;
Еко-туризм та медові маршрути	<ul style="list-style-type: none"> - організовує оздоровчі тури для військових і переселенців, забезпечує психологічну реабілітацію через природу та бджільництво; - популяризує споживання натуральних продуктів; 	<ul style="list-style-type: none"> - сприяє відновленню туристичної галузі у безпечних регіонах. - підтримує локальну економіку через продаж продуктів туристам і розвиток малого бізнесу у сфері гостинності;
Виробництво перги та пилку	<ul style="list-style-type: none"> - постачає джерело білків, вітамінів і мінералів для підтримки здоров'я військових і населення; - забезпечує спеціальними поживними сумішами для людей, які страждають від недоїдання; 	<ul style="list-style-type: none"> - відновлює експорт продуктів високої доданої вартості; - сприяє створенню кооперативів, що спеціалізуються на виробництві органічних продуктів для внутрішнього і зовнішнього ринків;
Навчання пасічництву	<ul style="list-style-type: none"> - допомагає людям освоювати нову професію для забезпечення власних потреб і створення додаткового доходу; 	<ul style="list-style-type: none"> - формує нове покоління кваліфікованих бджолярів; - розширює зайнятість у сільській місцевості, стимулює передачу знань і ремісничих традицій;
Переробка побічних продуктів бджільництва	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечує створення додаткових продуктів (косметика, свічки, мазі), які необхідні у кризових ситуаціях; - мінімізує відходи виробництва; 	<ul style="list-style-type: none"> - сприяє розвитку крафтового виробництва із повним циклом; - створює додаткові джерела доходу для малих виробників; - підтримує екологічні стандарти у виробництві;

Аналізуючи інформацію, яку ми навели в таблиці 3.2, слід звернути особливу увагу на виготовленні екопакування з бджолиного воску, яке є натуральною альтернативою пластиковій плівці, що виготовляється з бавовняної тканини, просоченої сумішшю бджолиного воску, смоли дерев і рослинної олії. Екопакування багаторазове, безпечне для здоров'я і довкілля, а також має значний потенціал у впровадженні та застосуванні цієї ідеї. В умовах, коли країна потребує сталих рішень для підтримки населення та відновлення економіки, такий продукт може відіграти ключову роль.

Екопакування ідеально підходить для зберігання овочів, фруктів, хліба, сиру та інших продуктів. Його можна використовувати як обгортку для бутербродів, накриття для посуду чи заміну одноразових пакетів. Продукти залишаються свіжими довше завдяки властивостям воску, що утримує вологу і

захищає їжу від повітря. Після використання обгортку легко мити в холодній воді, і вона готова до повторного застосування, маючи термін служби до року. По завершенні використання матеріал розкладається природним шляхом, не залишаючи слідів у довкіллі.

Впровадження такої інновації слугує рушієм для розвитку МСП, яке отримає змогу запустити виробництво воскових обгортки, а їхній експорт до Європи та інших регіонів стане джерелом валютних надходжень. Такі проекти можуть залучати ветеранів, переселенців та інші вразливі групи населення, що потребують економічної підтримки та інтеграції в нових умовах. Організація навчальних програм із виготовлення воскових обгортки стане інструментом підвищення кваліфікації та підтримки мікропідприємництва.

Іншим ефективним фактором застосування екопакування є його використання в соціальному аспекті, яке може бути корисним для населення, що постраждало від війни. Воно дозволить зберігати продукти за відсутності холодильників, що особливо важливо для переселенців або мешканців у тимчасових помешканнях. Доступність таких виробів зробить їх популярним вибором серед сімей із обмеженими ресурсами, адже вони є дешевшою альтернативою одноразовим плівкам. Це рішення сприяє підвищенню автономності населення, зменшуючи залежність від імпортних товарів.

Екологічна користь від впровадження екопакування полягає у значному скороченні використання пластику та зменшенні сміттєзвалищ, що особливо важливо для регіонів, які постраждали від бойових дій і забруднення. Популяризація екопакування сприятиме вихованню екологічної свідомості у населення, а також підвищенню міжнародного іміджу України як держави, що активно впроваджує сталий розвиток. У поєднанні з освітніми програмами це дозволить інтегрувати екологічні підходи в повсякденне життя людей.

Таким чином, крафтове виробництво бджолопродуктів є перспективним напрямком для розвитку пасічного підприємництва в Україні. Воно сприяє створенню продукції з високою доданою вартістю, розширенню ринків збуту та задоволенню попиту на натуральні та екологічно чисті товари. Впровадження

цієї моделі допоможе стимулювати місцевий економічний розвиток, зберегти традиції пасічництва і водночас забезпечити його інтеграцію в сучасні економічні умови. У результаті, крафтове виробництво здатне стати потужним інструментом економічного відновлення і зростання України.

3.2 Апітуризм як шлях розвитку пасічного підприємництва

Апітуризм, або медовий туризм, є відносно новим і перспективним напрямом у туристичній галузі України, що поєднує дегустацію, споживання та купівлю продуктів бджільництва з освітніми, оздоровчими й культурними програмами.

Цей вид туризму базується на давніх традиціях бджільництва в Україні, яка історично була одним із найбільших виробників меду у світі. Розвиток апітуризму в Україні потенційно здатен сприяти не лише підвищенню туристичної привабливості країни, а й зміцненню місцевих економік, створенню нових робочих місць і популяризації екологічного способу життя.

Україна має значний потенціал для розвитку апітуризму, оскільки багатство її природних ресурсів забезпечує сприятливі умови для бджільництва, а культурна спадщина багатьох регіонів пов'язана з медовими традиціями. Наприклад, Карпати й Закарпаття відомі своїми унікальними сортами меду, які виготовляються на основі медоносів, що ростуть у гірській місцевості (інформацію представимо у вигляді таблиці 3.3). Тут активно розвиваються тематичні туристичні маршрути, такі як "Солодке Закарпаття", що включає відвідування музеїв меду, дегустацію продуктів бджільництва і майстер-класи з виготовлення медових сувенірів [55,56].

Інші регіони України, як-от Одеська область з медівничим кластером "Фрумушика-Нова" або Херсонська область із програмою "Таврійська пасіка", також активно працюють над створенням унікальних пропозицій для туристів. У Рівненській області реалізується маршрут "Медове коло", який популяризує локальне бджільництво через інтерактивні екскурсії та дегустації.

Таблиця 3.3 – Регіональний перелік деяких послуг у сфері апітуризму та їх ключові особливості [55,56]

Регіон та послуги	Ключові особливості	Пропозиції для туристів
Закарпаття: музей меду в Солотвині, маршрут «Солодке Закарпаття»	- екологічно чисті райони, унікальні медоноси, такі як липа, акація та альпійські трави. Висока популярність серед іноземних туристів завдяки культурному і природному багатству регіону	відвідування музею меду; дегустації локального меду; екскурсії на пасіки
Прикарпаття: тур «Карпатський мед»	- традиційні ремесла бджільництва; органічне виробництво	майстер-класи з виготовлення свічок; дегустації меду і продуктів бджільництва
Одеська область: медівничий кластер «Фрумушика-Нова»	- унікальний мікроклімат, що сприяє високій концентрації корисних речовин у меду, в поєднанні з гастрономічним туризмом, що включає виноробні тури та дегустації	освітні тури; апітерапія;
Херсонська область: «Таврійська пасіка»	- потенціал для органічного виробництва та розвиток фестивальної культури	Участь у фестивалях меду;
Рівненська область: Туристичний маршрут «Медове коло»	- висока концентрація дрібних пасік та екологічна свідомість місцевого населення	

Один із ключових аспектів розвитку апітуризму в Україні полягає у його багатофункціональності. Цей вид туризму не лише надає можливість туристам скуштувати різноманітні продукти бджільництва, такі як мед, прополіс, маточне молочко, перга, а й пропонує низку оздоровчих процедур (рисунок 3.2). Наприклад, популярними стають медовий масаж, який сприяє детоксикації організму, вдихання ароматів з вулика, що допомагає поліпшити роботу дихальної системи, та апітерапія – лікування бджололиною отрутою. Косметологічні процедури на основі продуктів бджільництва, такі як медові маски чи креми з бджололиною отрутою, також активно інтегруються у туристичні пропозиції.

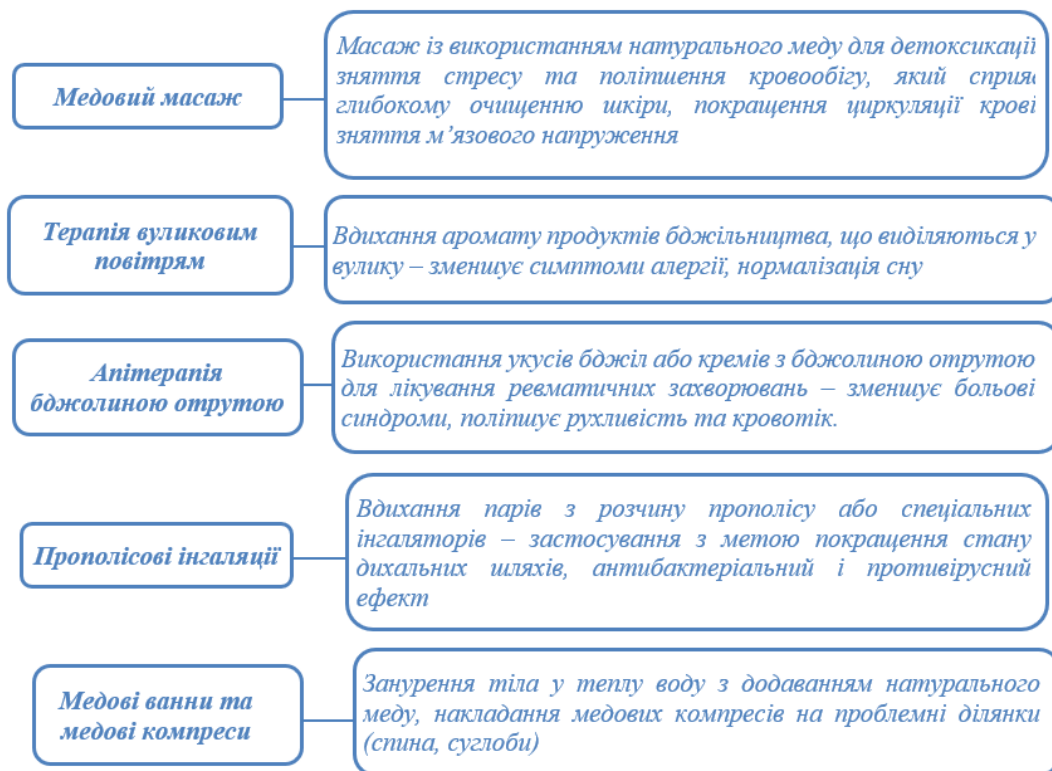

Рисунок 3.2 – Перелік послуг та процедур потенційних реалізаторів технології апітуризму
(Джерело: складено автором на основі джерел [55,56])

Важливою частиною апітуристичних програм є освітня складова, яка орієнтована на дітей і підлітків. Багато пасік пропонують екскурсії для школярів, де можна дізнатися про життя бджіл, історію бджільництва та його екологічну важливість. Такі заходи не лише популяризують знання про бджільництво, а й формують екологічну свідомість серед молодого покоління. Для дорослих туристів проводяться семінари з благоустрою пасік і лекції про різні аспекти ведення бджільництва. Особливий інтерес викликають інтерактивні екскурсії, під час яких відвідувачі можуть спостерігати за процесом виготовлення меду та навіть спробувати свої сили у роботі з бджолами.

Попри перспективи, розвиток апітуризму в Україні стикається з низкою проблем. Головними викликами є недостатня обізнаність місцевих громад про можливості цього напрямку, низький рівень розвитку туристичної інфраструктури у сільських регіонах і слабка інтеграція цього виду туризму у загальнонаціональні туристичні стратегії. Крім того, бракує комплексних

наукових досліджень і методик для розвитку апітуризму як самостійного туристичного напрямку, що ускладнює його просування на міжнародному ринку [57-59].

Розвиток апітуризму потребує підтримки на державному рівні. Це включає фінансування програм підтримки бджолярів, створення маркетингових кампаній для популяризації українського меду і продуктів бджільництва, розробку тематичних туристичних кластерів і маршрутів. Залучення міжнародного досвіду також може відіграти важливу роль. Наприклад, у країнах ЄС розробляються спеціалізовані програми сертифікації сталого розвитку туристичних продуктів, які можуть бути впроваджені й в Україні для підвищення конкурентоспроможності апітуризму.

Загалом, апітуризм є перспективним напрямом для туристичної галузі України, який сприяє збереженню і популяризації національної культурної спадщини, розвитку сільських територій і створенню унікального туристичного продукту. Завдяки інтеграції освітніх, оздоровчих і гастрономічних складових апітуризм може стати вагомю частиною іміджу України на міжнародному ринку.

3.3 Шляхи удосконалення впливу пасічного підприємництва на повоєнне відновлення України

Повноцінне відновлення економіки після війни вимагає високого рівня взаємодії між державою, територіальними громадами, бізнесом та населенням. Держава виконує функції стратегічного координатора, створюючи сприятливі умови для економічної активності через законодавчу підтримку, інвестиційні стимули та організацію інфраструктурних проєктів. Її зусилля з відновлення доріг, електромереж, водопостачання та логістичних маршрутів створюють основу для розвитку галузей [60].

Таке партнерство підкріплюється державними гарантіями та податковими стимулами, що знижує ризики для інвесторів і пришвидшує відновлювальні процеси.

Рисунок 3.3. – Координаційна взаємодія окремих ланок суспільства
(Джерело: складено автором на основі джерел [60,61])

Розробка стратегічних планів дій для повоєнного відновлення регіонального підприємництва є основним завданням територіальних громад, оскільки саме вони є центрами соціально-економічної активності на місцевому рівні. Такий підхід потребує системного аналізу локальних умов, створення SWOT-аналізу підприємництва, який дозволяє виявити сильні та слабкі сторони наявного ресурсного потенціалу громади, а також визначити можливості та ризики впровадження бізнесу. Це дозволяє формувати чіткі, досяжні цілі та завдання з урахуванням специфіки кожного регіону (рисунок 3.4).

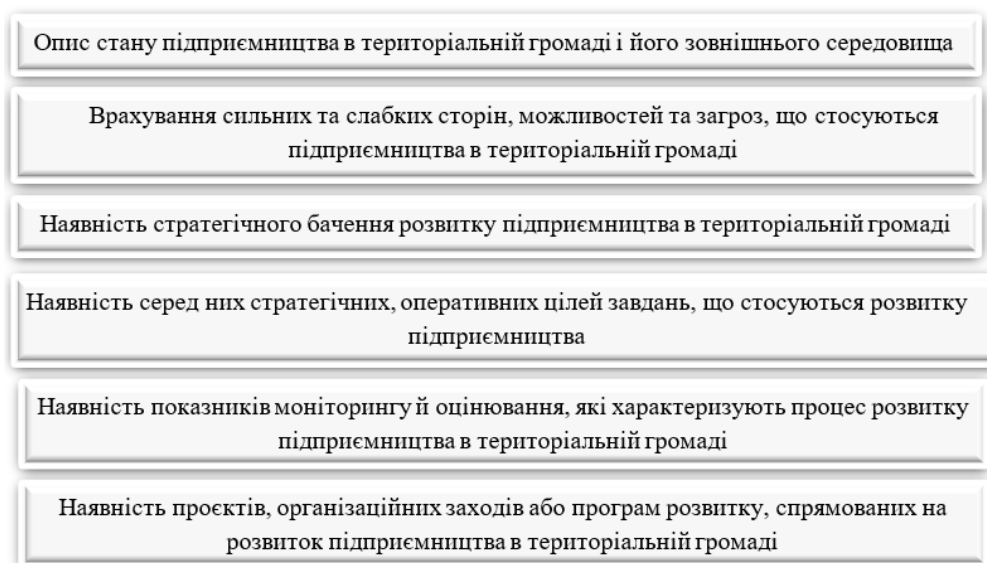

Рисунок 3.4 – Передумови сприяння розвитку бізнесу в територіальних громадах
(Джерело: [60,61])

Ефективний стратегічний план повинен також включати оцінку кількості діючих підприємств, рівня зайнятості, доходів громади, стану інфраструктури, а також демографічну ситуацію, міграційні процеси та рівень освіти населення. Ці фактори впливають на спроможність громади реалізовувати масштабні ініціативи та підтримувати підприємців.

Роль населення в цьому контексті полягає не тільки в безпосередній участі у виробництві, але й у створенні стійкого споживчого середовища. Наприклад, локальні фестивалі меду, ярмарки чи освітні заходи для популяризації екологічного бджільництва сприяють формуванню позитивного ставлення до продукції, стимулюють локальний попит і підтримують розвиток громад. Державні й місцеві ініціативи з навчання бджолярів допомагають залучати до галузі новачків, які отримують знання про сучасні методи догляду за бджолами та управління пасіками [61].

У свою чергу, говорячи саме про бізнес, то він виступає двигуном технологічного оновлення та розширення економічних можливостей. Залучення інвестицій у пасічництво дозволяє модернізувати виробництво, впроваджувати автоматизацію та стандарти якості, необхідні для виходу на міжнародні ринки.

Взаємодія всіх ланок впливає на пасічний сектор комплексно, а саме, відновлення інфраструктури та доступ до фінансових ресурсів знижують бар'єри для розширення виробництва. Так, створюючи економічно-сприятливе середовище, тобто передумови залучення інвестицій, можна розширити матеріально-технічну базу для ведення пасічного бізнесу й створити повністю новий погляд на цю сферу [62,63].

Подальший розвиток бджільництва в Україні характеризується низкою інноваційних впроваджень на основі технології блокчейну та загальної цифровізації, приклад цьому – IT-вулики й перша у світі IT-пасіка, що розташована на теренах Київщини [64,65, 70, 72, 77, 88].

Це інноваційний проєкт, що інтегрує високі технології у традиційне бджільництво, створюючи нову еру у догляді за бджолиними колоніями. Розробка українсько-польського стартапу AmoHive поєднує датчики,

аналітичне програмне забезпечення та хмарні сервіси для моніторингу стану бджіл [90, 96]. Датчики вимірюють температуру, вологість, вагу вулика, рівень шуму і навіть поведінкові параметри бджіл, що дозволяє виявляти стрес-фактори або ранні ознаки хвороб. Ці дані передаються у хмару, де вони зберігаються, аналізуються за допомогою алгоритмів штучного інтелекту і надаються пасічникам через мобільний додаток [64,65, 74, 80, 89, 92, 93, 94, 97, 98].

Технологія базується на використанні екологічно чистих джерел енергії, наприклад, сонячних панелей, що робить вулики автономними навіть у віддалених місцях [82, 91, 95]. Завдяки інтеграції в міжнародну базу даних, бджолярі можуть отримувати порівняльну інформацію про стан колоній у різних кліматичних зонах, що особливо корисно для досліджень глобальних змін у довкіллі. Система дозволяє пасічникам відстежувати продуктивність вуликів, знижувати втрати від хвороб і забезпечувати найкращі умови для життя бджіл.

Використання смарт-вуликів має значний економічний, екологічний і науковий потенціал. Економічно це дає можливість збільшити ефективність виробництва меду та інших продуктів бджільництва, зменшити витрати на утримання пасіки. Екологічно ж, це сприяє збереженню бджіл як ключового виду для запилення рослин, що важливо для підтримки біорізноманіття. У науковому контексті це відкриває нові можливості для дослідження поведінки бджіл, їхньої взаємодії з навколишнім середовищем, що критично важливо в умовах кліматичних змін [64,65, 76, 86, 87].

Україна, як один із провідних виробників меду у світі, завдяки впровадженню цієї технології може стати лідером інновацій у бджільництві. Вже зараз проєкт АпоНіве привернув увагу дослідників і пасічників із Канади, США, Аргентини та інших країн, що свідчить про високий потенціал міжнародної співпраці [64,65].

Окрім цього, на сучасному етапі розвитку, міжнародний ринок вимагає застосування прозорі технології поставки меду, з метою запобігання його

фальсифікації, яка є серйозною проблемою у галузі бджільництва. На їх думку, основною ідеєю автоматизованої системи для перевірки походження меду, є створення незмінного реєстру, який документує всі етапи руху меду від виробника до кінцевого споживача.

Прикладом є ініціативи, як-от система "TrackBack" у Новій Зеландії, яка дозволяє записувати всі події в ланцюжку постачання на блокчейн. Таким чином, покупці можуть переконатися, що мед, який вони отримують, має те саме походження, яке було заявлено виробником. Це не лише підвищує довіру, але й сприяє підтримці високої якості продукту, оскільки система може включати дані про результати тестування якості, сертифікації та відповідності стандартам [64,65].

Подібні платформи, наприклад "Farmonaut", інтегрують блокчейн із реальними системами моніторингу та аналізу фермерських даних. Зокрема, вони надають можливість виробникам оновлювати інформацію про виробництво меду в режимі реального часу, а споживачам — перевіряти ці дані через QR-коди або інші цифрові засоби. Це робить весь процес прозорим і зрозумілим, сприяючи підвищенню довіри споживачів до продукції [64,65]

Для України така технологія може стати проривом на світовому ринку меду, забезпечуючи конкурентоспроможність українського меду, підвищуючи його цінність і довіру до нього на міжнародному рівні. Крім того, автоматизовані системи зменшують адміністративне навантаження, підвищують ефективність логістики та сприяють створенню більш прозорих ділових відносин між виробниками і покупцями.

Таким чином, враховуючі всі вищенаведені фактори, передумовою для поступового відновлення повоєнної економіки є взаємодія держави, територіальних громад, бізнесу та населення, що становить основу для сталого розвитку пасічництва та впровадження інновацій в цю сферу [66,67].

Така спільна діяльність дозволяє інтегрувати галузь у постконфліктну економіку, розширювати її експортний потенціал, забезпечувати екологічну рівновагу та сприяти соціальному розвитку регіонів. Це створює не лише

економічний ефект, але й зміцнює місцеві громади, які стають активними учасниками відродження країни [78, 79, 83, 85].

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження було виявлено, що повоєнне відновлення економіки України неможливе без активного розвитку МСП, яке є головною складовою відродження національної економіки. Особливий акцент зроблено на розвитку бджільництва, яке перебуває в центрі уваги як одна з найбільш перспективних галузей для підтримки дрібних виробників і стимулювання локальної економіки. Крафтові виробники та малі підприємства, пов'язані з продукцією бджільництва, є фундаментом для економічного відновлення, оскільки ця сфера поєднує експортний потенціал, екологічність та створення доданої вартості.

Дослідження показали, що фінансові ресурси мають ключове значення для стабільності та розвитку бізнесу й потребують грамотного планування, управління та використання для досягнення економічної значущості підприємств. Ефективний розподіл фінансових ресурсів за видами діяльності та в часі є важливим фактором для підприємців, які прагнуть зберегти стабільність і стійкість своєї справи.

Особливу увагу приділено тому, що МСП забезпечують робочі місця, сприяють розвитку регіонів та стимулюють інновації. На регіональному рівні важливо створювати умови для зростання малого підприємництва через програми розвитку, що базуються на соціальному партнерстві з місцевими органами влади. Разом з цим, потрібно приділяти підтримку бджолярів і розвитку інфраструктури для виробників продукції бджільництва. Такі заходи не лише сприяють економічному зростанню, але й забезпечують сталий розвиток регіонів.

Державна підтримка малого бізнесу, у тому числі у формі субсидій, грантів та низькопроцентних кредитів, є важливим кроком для доступу до капіталу та зменшення фінансових ризиків. Водночас розвиток таких секторів, як бджільництво, може стати символом повоєнного відновлення України, допомагаючи їй зайняти нові позиції на міжнародних ринках.

Особливо важливим є впровадження державних квот на закупівлю товарів і послуг у малих підприємств, що гарантує стабільний попит і стимулює відродження локального бізнесу в регіонах, які постраждали від війни.

Дослідження показали, що нестача фінансових ресурсів у національному і місцевих бюджетах, відсутність ефективних механізмів кредитування і страхування значно обмежують можливості малого бізнесу, змушуючи підприємців покладатися переважно на самофінансування. У післявоєнний період це питання стає особливо гострим, адже саме МСП здатні швидко відновлювати економіку і створювати умови для довгострокового зростання.

Комплексний аналіз міжнародного досвіду свідчить, що для успішного повоєнного відновлення потрібна цілісна система державної та міжнародної підтримки. Це включає створення сприятливої правової бази, захист підприємців від недобросовісної конкуренції, забезпечення рівного доступу до державних закупівель та розробку програм фінансової допомоги, таких як гранти, субсидії та низькопроцентні кредити.

Також на основі досвіду повоєнного відновлення інших країн важливою умовою для стабільного відновлення МСП є антимонопольна політика. Забезпечення рівних прав для підприємців, створення стимулів для чесної конкуренції та розвиток інфраструктури підтримки МСП сприятимуть їх перетворенню на двигун економічного відродження України. Особливу увагу слід приділяти підприємцям у регіонах, які найбільше постраждали від війни, адже саме їхній розвиток стане запорукою відновлення соціальної стабільності та економічної активності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мазур, К., & Сімоник, Л. Стан бізнес-середовища малих та середніх підприємств в Україні. Молодий вчений, 5 (57), 726-729. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/4620>
2. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV : станом на 3 верес. 2024 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>
3. Господарський кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV : станом на 15 листоп. 2024 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
4. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні : Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI : станом на 5 жовт. 2024 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>
5. Денисенко М. П. Нормативно-правове забезпечення управління малим та середнім бізнесом / М. П. Денисенко, П. Т. Колісниченко // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. – 2017. – № 11 – С. 4-12.
6. IfM Bonn. IfM Bonn - Institut für Mittelstandsforschung Bonn. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ifm-bonn.org/en/>
7. Обруч Г. В., Іванюта Б. Л., Журавльов К. В. Проблеми і перспективи розвитку малого і середнього підприємництва в Україні. Вісник економіки транспорту і промисловості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://btie.kart.edu.ua/article/view/127686>
8. Табінський В. А., Телятник В. М., Сімон А. П. (2017). Проблеми та перспективи розвитку малого бізнесу в Україні. “Молодий вчений”. № 3 (43), 838–850
9. Кадиров Е. Е. Сутність та значення державного регулювання малого підприємництва / Е. Е. Кадиров, В. А. Швецов // Імперативи економічного зростання в контексті реалізації Глобальних цілей сталого розвитку : матеріали V Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, м. Київ, 23 квітня 2024 року. – Київ : КНУТД, 2024. – С. 536-537.
10. Яцентюк Р. Підприємницька освіта та її роль у післявоєнному відновленні України / Р. Яцентюк // Проблеми інтеграції освіти, науки та бізнесу в умовах глобалізації : тези доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 6 жовтня 2023 року / ред. О. В. Ольшанська. – Київ : КНУТД, 2023. – С. 147-148.
11. Вареник Д. С. Сучасні тенденції розвитку малого та середнього бізнесу / Д. С. Вареник ; наук. кер. О. М. Ніфатова // Наукові розробки молоді на сучасному етапі : тези доповідей XVII Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених та студентів (26-27 квітня 2018 р., Київ). - К. : КНУТД, 2018. - Т. 3 : Економіка інноваційної діяльності підприємств. - С. 203-204.
12. Длігач А., Вороніна Т. Малий і середній бізнес: подолання викликів

воєнного часу, в тому від невизначеності та вікна можливостей. 20.12.2023 [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/12/20/707921>

13. Ливч Д. Мікро-, малий та середній бізнес: стійкість в часи війни, потенціал для відбудови України. 02.02.2024 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/02/2/709420>

14. Корбич Н.М., Овдієнко А.М. Розвиток бджільництва в історичному аспекті. Актуальні проблеми підвищення якості та безпека виробництва й переробки продукції тваринництва.: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. м. Дніпро, 14 лютого 2020 р. Дніпро, 2020. С. 189–191.

15. Чміль А.С., Діброва А.Д. Сучасний стан галузі бджільництва України. Конкурентоспроможність аграрного сектору в умовах функціонування Зони вільної торгівлі з Європейським Союзом: збірник тез II Міжнародної науковопрактичної інтернет-конференції, м. Київ. 11 квітня 2019 р. Київ : НУБіП України, 2019. С. 89–91.

16. Кулинич І. Основні економічні фактори, що впливають на розмір та успішність діяльності пасічного господарства. Сучасне бджільництво: проблеми, досвід, нові технології : зб. матеріалів науково-практ. конф. з міжнар. участю, м. Київ, 20 серп. 2021 р. Київ, 2021. С. 37–39

17. Чвалюк А.М. Сучасний стан правового регулювання бджільництва в Україні / А.М. Чвалюк, Н.В. Чвалюк // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2020. – № 90. Т. 2. – С. 215-227

18. Островерх П, Островерх О, Моряк Т. Розвиток сектору бджільництва в економіці України. Вісник Львівського університету: серія економічна. 2019. Вип. 56. С. 258–268.

19. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

20. Про бджільництво : Закон України від 22.02.2000 № 1492-III : станом на 31 берез. 2023 р. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-14#Text>

21. Про захист рослин : Закон України від 14.10.1998 № 180-XIV : станом на 15 листоп. 2024 р. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/180-14#Text>

22. Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 № 2894-III : станом на 15 листоп. 2024 р. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text>

23. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII : станом на 15 листоп. 2024 р. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

24. Про ветеринарну медицину : Закон України від 25.06.1992 № 2498-XII : станом на 15 листоп. 2024 р. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-12#Text>

25. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції : Закон України від 10.07.2018 № 2496-VIII : станом на 15 листоп. 2024 р. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#Text>

26. Про затвердження Інструкції щодо попередження та ліквідації хвороб бджіл : Наказ Голов. держ. інспектора вет. медицини України від 30.01.2001 № 9 : станом на 5 берез. 2021 р. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0131-01#Text>

27. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР : станом на 15 листоп. 2024 р. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-вр#Text>

28. Про підприємництво : Закон України від 07.02.1991 № 698-XII : станом на 11 лют. 2022 р. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12#Text>

29. Про стандартизацію : Закон України від 05.06.2014 № 1315-VII : станом на 9 черв. 2022 р. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text>

30. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI : станом на 1 груд. 2024 р. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

31. ISO –

International Organization for Standardization. ISO. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <https://www.iso.org/home.html>

32. Світова організація торгівлі [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/svitova-organizaciya-torgivli-sot>

33. Коробка, С. В. Особливості релокації малого підприємництва в умовах війни. Проблеми сучасних трансформацій [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2023-7-04-14>

34. Юрків Ю. Від руїн до світового лідерства в економіці: Економічна Правда (27.06.2022 року). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/27/688588/>

35. Відновлення Японії після Другої світової війни. Чи допоможе цей досвід Україні? [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

https://biz.censor.net/columns/3405454/vidnovlennya_yaponiyi_pislya_drugoyi_svi_tovoyi_viyiny_chy_dopomoje_tseyi_dosvid_ukrayini

36. Бадрак Д. Чим прислужиться Україні світовий досвід повоєнної відбудови: УкрІнформ (3.04.2023). [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3690887-cim-prisluzitsa-ukraini-svitovij-dosvid-povoennoi-vidbudovi.html>

37. Відновлюючи все: як країни оговтувалися від війни: Transparency International Україна (26.05.2022). [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://ti-ukraine.org/en/blogs/rebuilding-everything-how-countries-recovered-from->

[war/](#)

38. Богдан Т. Як повернути українських біженців додому після війни: Українська правда (28.12.2022). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/28/695503/>

39. Ткаченко О. О. Роль малого та середнього бізнесу у повоєнному відновленні підприємництва України в умовах цифровізації [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/download/12243/12304>

40. Територіально-орієнтовані механізми стимулювання інвестицій у повоєнному відновленні України : аналіт. доп. / [Я. А. Жаліло, Н. В. Бахур, А. А. Головка та ін.] ; за наук. ред. Я. А. Жаліла. – Київ : НІСД, 2023. – 78 с. – https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-11/ad_invest-regioni_03112023.pdf

41. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

42. Березюк Д. С. Конкурентоспроможність вітчизняних підприємств в умовах повномасштабної війни в Україні / Д. С. Березюк, Н. В. Бугас // Домінанти соціально-економічного розвитку України у нових реаліях : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та студентів, м. Київ, 30 березня 2023 року. – Київ : КНУТД, 2023. – С. 176-178.

43. Чернишов, О. Ю., Марина, А. С., & Мирошниченко, Г. Б. (2024). Індекс ділової

активності малого та середнього бізнесу в Україні. Інвестиції: практика та досвід, 11, 114-120. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/3877/3913>

44. Беялов Т. Е. Інноваційний розвиток малого бізнесу в Україні та його державне регулювання [Текст] / Т. Е. Беялов, А. С. Люманов // Журнал стратегічних економічних досліджень. - 2024. - № 2 (19). - С. 16-24.

45. З 30 листопада змінюються правила експорту меду до країн Європейського Союзу – Департамент аграрної політики, продовольства та земельних відносин. Департамент аграрної політики, продовольства та земельних відносин – Одеської обласної державної адміністрації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://agro.od.gov.ua/2024/07/19/z-30-lystopada-zminyuyutsya-pravyla-eksportu-medu-do-krayin-yevropejskogo-soyuzu/>

46. Trade Map - List of exporters for the selected product in 2023 (All products). Trade Map - Trade statistics for international business development. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: https://www.trademap.org/Country_SelProduct.aspx?nvpm=

47. Фундація жінок пасічниць [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://beewomen.com.ua/ua/>

48. FAO. (2023). World Food and Agriculture – Statistical Yearbook 2023. Rome: FAO. 72 p. . [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/6e04f2b4-82fc-4740-8cd5-9b66f5335239/content>

49. Арутюнян О. Г. Основні детермінанти розвитку інклюзивної

економіки [Текст] / О. Г. Арутюнян // Журнал стратегічних економічних досліджень. - 2023. - № 3 (14). - С. 8-15.

50. Кулинич І. Основні економічні фактори, що впливають на розмір та успішність діяльності пасічного господарства. Сучасне бджільництво: проблеми, досвід, нові технології : зб. матеріалів науково-практ. конф. з міжнар. участю, м. Київ, 20 серп. 2021 р. Київ, 2021. С. 37–39.

51. Партин Г. О., Омелян Х. А. Кредитування діяльності малих і середніх підприємств в Україні: сучасні особливості та шляхи розвитку. Ефективна економіка. 2022. № 2.

52. Калініченко Л. Л. Проблеми розвитку крафтової діяльності в Україні [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <https://economics.net.ua/files/archive/2022/No5/26.pdf>

53. Куценко А. Крафтова продукція як драйвер розвитку української економіки [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <https://agroportal.ua/blogs/chomu-dlya-derzhavi-vazhlivo-pidtrimuvati-kraftovih-virobnikiv>

54. Колодяжна В. О. Теоретико-методологічні основи дослідження крафтового виробництва аграрної продукції [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/42_2022ua/33.pdf

55. Сеньків М., Габа М., Шевчук А. Географія і сучасний стан апітуризму в Україні та Словенії. Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм. 2020. Вип.3(2). С.175– 184

56. Аتماжов І. Д., Аتماжова А. Апітуризм – перспективний напрямок розвитку сільського туризму в Україні. Здобутки економіки: перспективи та інновації [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14011205>

57. Сіромаха А.О., О. В. Аріон. Розвиток апітуризму в Україні. Конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів. 2021. Вип. 1(1). С. 24-32.

58. Сучасні тренди розвитку сфери гостинності: адаптація до викликів сьогодення : матеріали І Всеукр. студент. наук.-практ. конференції / за ред. В. С. Великочого, Н. В. Мельник, м. Івано-Франківськ, 16 травня 2024 р. Електронне видання. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2024. 107 с

59. Бідошко Н., Мельник Н. Потенціал розвитку апітуризму в Україні. Сучасні тренди розвитку сфери гостинності: адаптація до викликів сьогодення : матеріали І Всеукр. студент. наук.-практ. конференції / за ред. В. С. Великочого, Н. В. Мельник, м. Івано-Франківськ, 16 травня 2024 р. Електронне видання. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2024. С. 76-78.

60. Денисенко М. П. Державна підтримка малого та середнього бізнесу в Україні під час воєнного стану / М. П. Денисенко, Н. Ю. Лесюта // Імперативи економічного зростання в контексті реалізації глобальних цілей сталого розвитку : тези доповідей III Міжнародної науково-практичної Інтернет-

конференції, м. Київ, 10 червня 2022 року. – В 2-х т. – Т. 2. – Київ : КНУТД, 2022. – С. 174-177.

61. Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Підприємництво та бізнес-адміністрування у воєнний час: Сучасні виклики, тренди та трансформації». (18.02.2024). [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: https://science.kname.edu.ua/images/dok/konferentsii/2024/Tezy_2024/Zbirnyk_1-28_02_2024.pdf

62. Сачук Р. М. Сучасний стан бджільництва в Україні та перспективи розвитку апітуризму в Рівненській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://194.44.193.54:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/793/25.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

63. Сидорчук К. Р. Стимулювання інноваційного підприємництва через державну підтримку та інвестиційні програми / К. Р. Сидорчук // Домінанти соціально-економічного розвитку України у нових реаліях : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та студентів, м. Київ, 29 березня 2024 року. – Київ : КНУТД, 2024. – С. 108-110.

64. Іоанно В. Впровадження ІТ-рішень у малий та середній бізнес: виклики цифрової трансформації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/1596>

65. Лаврук Ю. “Ми створили першу у світі ІТ-пасіку” – київські інженери розповідають про унікальний проєкт. Журнал великого міста. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <https://bzh.life/ua/lyudi/1711441539--mi-stvorili-pershu-sviti-it-pasiku-kiyivski/>

66. Організаційно-економічні засади розвитку бджолярства, як складової аграрного ринку України / І. В. Свиноус, Н. М. Присяжнюк, Ю. В. Федорук, М. В. Лозінський, А. В. Горчанок // Агросвіт. – 2023. – № 21. – С. 39-45. – Режим доступу : <https://dspace.dsau.dp.ua/handle/123456789/9181>

67. Департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування. (09.07.2024). Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2025-2027 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=428b492a-6d7c-4380-97c7-78ccb7f%204a1fa&title=PrognozEkonomichnogoISotsialnogoRozvitkuUkrainiNa2025-2027-Roki>

68. Економіка і бізнес : підручник / за ред. Л. Г. Мельника, О. І. Карінцевої. Суми : Університетська книга, 2021. 316 с. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/83721>

69. Економіка та бізнес-інновації: підручник / за ред. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника, д.е.н., проф. О. І. Карінцевої. – Суми : Університетська книга, 2023. – 702 с. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/91523>

70. Завражний К., Кулик А. Аналіз моделі діяльності компанії як основа для успішної цифрової трансформації та сталого розвитку. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки». 2024. №1(111). С. 12-18. DOI: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2024-1-2> <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/94966>

71. Карінцева О. І., Тарасенко С. В., Розгон Ю. В. Інноваційний вектор реструктуризації міжнародного бізнесу у світлі Індустрії 4.0. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент». 2024. № 59. С. 15-25. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/96456>

72. Карінцева, О. І., Литвиненко, С. М., Харченко, М. О., Ібрагім, Х. Ж., Дейнека, А. В., Чорток, М. В. (2023). Розвиток креативної економіки як провідний напрям цифрових трансформацій: досвід Європи та практика України. Підприємництво і торгівля, (37), 27-40. <https://doi.org/10.32782/2522-1256-2023-37-03> <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/93539>

73. Карінцева, О., Кубатко, О., Любчак, В., Вороненко, В., Барченко, Н., & Мартинова, Н. Реструктуризація національного господарства до моделі цифрової економіки: доступ до інтернету. Економіка та суспільство, (66). 2024. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-126>. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/97169>

74. Кубатко О., Озімс С., Вороненко В. Вплив штучного інтелекту на прийняття бізнес-рішень. Mechanism of an Economic Regulation. 2024. № 1(103). С. 17-23. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/94995>

75. Кубатко, О., Вороненко, В., Дяденко, О. (2024). Цифрові трансформації для безпеки персоналу підприємства в умовах надзвичайних ситуацій. Mechanism of an Economic Regulation, 2(104), 46-53. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/96769>

76. Мельник Л. (2021) Сучасні тренди економічного розвитку: Досвід ЄС та практика України: підручник / за ред. Л. Г. Мельника. Суми: ПФ «Видавництво “Університетська книга”», 2021. 432 с. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/89235>

77. Мельник Л., Карінцева О., Калініченко Л., Розгон Ю., Чорток М. Цифрові репутаційні перспективи України як фактор євроінтеграції в умовах інноваційної економіки. Економіка та суспільство, (52). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-78> ISSN 2524-0072 <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/93535>

78. Мельник Л.Г., Бурлакова І.М. Ключові засади формування соціальної солідарної економіки. Практики соціальної солідарної економіки: європейський досвід для сталого розвитку України: монографія / за ред. д-рки екон. наук, проф. І. М. Сотник. Суми: Сумський державний університет, 2024. С. 10-23. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/97244>

79. Мельник Л.Г., Бурлакова І.М. Форми соціальної солідарної економіки. Практики соціальної солідарної економіки: європейський досвід для сталого розвитку України: монографія / за ред. д-рки екон. наук, проф. І. М. Сотник. Суми: Сумський державний університет, 2024. С. 24-34. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/97244>

80. Мельник, Л., Вороненко, В., Розгон, Ю., Ковальов, Б., Мазін, Ю. (2024). Вплив інтелектуального капіталу та штучного інтелекту на цифрові трансформації. Управління змінами та інновації, (9), 36-43. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/95156>

81. Мельник, Л., Карінцева, О., Калініченко, Л., Харченко, М., & Тарасенко, С. (2024). Цифрова трансформація бізнес-процесів в Україні: кращі практики вітчизняного бізнесу та сучасні виклики. *Механізм регулювання економіки*, (2 (104)), 54-60. <https://doi.org/10.32782/mer.2024.104.07>
<https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/95813>

82. Мельник, Л., Ковальов, Б. (2020). Проривні технології в економіці і бізнесі (Досвід ЄС та практика України у світлі III, IV, і V промислових революцій). Сумський державний університет, с. 180.
<https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/79621>

83. Практики соціальної солідарної економіки: європейський досвід для сталого розвитку України : монографія / за заг. ред. д-рки екон. наук, проф. І. М. Сотник. Суми: Сумський державний університет, 2024. ISBN 978-966-657-986-0. 137 с. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/97244>

84. Сотник І. (2018) Підприємництво, торгівля та біржова діяльність / І. Сотник, Л. Таранюк. – Суми: Університетська книга, 2018. – 572 с.
<https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/80114>

85. Сотник І. М. Соціальна та солідарна економіка: електронний навчальний посібник. Суми: СумДУ, 2022. 247 с.
<https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/88469>

86. Сучасні тренди економічного розвитку. Книга 1: Трансформації економічних систем: досвід ЄС в реалізації Industries 3.0, 4.0, 5.0: навчальний посібник / за ред. Л. Г. Мельника. Суми: Університетська книга, 2022. 608 с.
<https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/91526>

87. Сучасні тренди економічного розвитку. Книга 2: Кращі практики ЄС для сестейнового розвитку : навч. посіб. / за ред. Л. Г. Мельника, Ю. М. Завдов'євої. Суми : Університетська книга, 2022. 608 с.
<https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/91527>

88. Kovalov, B., Karintseva, O., Kharchenko, M., Khymchenko, Y., & Tarasov, V. (2023). Methods of evaluating digitization and digital transformation of business and economy: the experience of OECD and EU countries. *Економіка розвитку систем*, 5(1), 18-25. <https://doi.org/10.32782/2707-8019/2023-1-3>
<https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/91585>

89. Kubatko O., Ozims S., Voronenko V., Konovalenko I. Artificial intelligence for business efficiency and civil defence fostering. *Economic Scope*. 2024. № 190, с. 141-147. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/95127>

90. Melnyk L., Matsenko O., Kalinichenko L., Holub A., Sotnyk I. Instruments for ensuring the phase transition of economic systems to management based on Industries 3.0, 4.0, 5.0. *Mechanism of Economic Regulation*. 2023. No. 1. P. 34-40. <https://doi.org/10.32782/mer.2023.99.06>
<https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/91226>

91. Melnyk, L., Sommer, H., Kubatko, O., Rabe, M., Fedyna, S. The economic and social drivers of renewable energy development in OECD countries // *Problems and Perspectives in Management*, 2020, 18(4), стр. 37–48
[http://dx.doi.org/10.21511/ppm.18\(4\).2020.04](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.18(4).2020.04)
<https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/82719>

92. Nikulina M., Sotnyk I., Derykolenko O., Starodub I. Unemployment in Ukraine's economy: COVID-19, war and digitalization. *Mechanism of Economic Regulation*. 2022. No. 1-2 (95-96). P. 25-32. DOI: <https://doi.org/10.32782/mer.2022.95-96.04>.
<https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/89630>
93. Sotnyk I., Voronenko V., Maslii M., Nikulina M., Xing L. How digital transformation of the economy can improve employment in Ukraine. *Kyiv Economic Scientific Journal*. 2023. No. 1. P. 76-85. <https://doi.org/10.32782/2786-765X/2023-1-10> <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/92320>
94. Tarasenko S., Karintseva O., Slabko T. Analysis of AI policy in Ukraine: normative impact on the restructuring of the economy // *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2024. Вип. 2 (132). С. 37-44. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/96436>
95. Tu Yu-Xia, Kubatko O., Karintseva O., Piven V. Decarbonisation drivers and climate change concerns of developed economies // *International Journal of Environment and Pollution*. 2021. 69. С. 112-129. DOI: <https://doi.org/10.1504/ijep.2021.125194>.
<https://www.inderscienceonline.com/doi/abs/10.1504/IJEP.2021.125194>
96. Tuliakova, A., Karintseva, O., & Tarasenko, S. (2024). Dynamic capabilities as a success-factor of the long-term business alliance: the case of siemens and atos. *Entrepreneurship and Innovation*, (32), 105-111. <https://doi.org/10.32782/2415-3583/32.16>.
<https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/96845>
97. Voronenko V., Kovalov B., Kharchenko M., Hrytsenko P., Omelyanenko V. The Development of the digital transformation of socio-economic and ecological systems. *International Journal of Ecology & Development*. 2024. Vol. 39. No. 1. P. 1-10. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10839944>
<https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/95121>
98. Zavrazhnyi, K., Kulyk, A., Voronenko, V., Sokolov, M., & Antunes de Abreu, O. (2024). Formation of strategic directions for the use of artificial intelligence in the enterprise to achieve the goals of sustainable development. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 5(58), 470–483. <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/97179>

ДОДАТОК А

Кількість діючих суб'єктів господарювання в Україні за 2019-2023 рр.

Таблиця А1 – Кількість діючих суб'єктів господарювання України в розрізі регіонів за 2019-2023 рр., одиниць

Область	Рік										Відхилення			
	2019		2020		2021		2022		2023		+/-		%	
	Усього	З них ФОП	Усього	З них ФОП	Усього	З них ФОП	Усього	З них ФОП	Усього	З них ФОП	Усього	З них ФОП	Усього	З них ФОП
Вінницька	70239	59944	69980	60118	68102	58052	65869	57835	73106	63844	2867	3900	4,1	6,5
Волинська	41138	34846	41711	35664	41089	34809	40601	35399	45974	39999	4836	5153	11,8	14,8
Дніпропетровська	148497	117306	153229	122402	153260	122749	143055	118499	160478	132750	11981	15444	8,1	13,2
Донецька	65137	54838	65341	55868	61751	52549	29846	26878	28845	25571	-36292	- 29267	-55,7	-53,4
Житомирська	51002	43696	51245	44185	50419	43391	47797	42389	52588	46245	1586	2549	3,1	5,8
Закарпатська	50608	44220	49923	43268	47946	41374	45447	40548	48761	43074	-1847	-1146	-3,6	-2,6
Запорізька	76716	61064	78136	62768	76176	60813	48945	40998	51204	41636	-25512	- 19428	-33,3	-31,8
Івано - Франківська	55031	46436	55477	47353	55196	47403	54282	48228	60421	53342	5390	6906	9,8	14,9
Київська	109192	88115	111783	91463	113452	93190	108241	93580	124761	106752	15569	18637	14,3	21,2
Кіровоградська	38138	29383	38319	29766	37186	28839	35621	28535	39725	32032	1587	2649	4,2	9,0
Луганська	22556	18824	22424	19016	21091	17735	5502	5169	4282	3260	-18274	- 15564	-81,0	-82,7
Львівська	124363	103883	128597	107686	132740	111554	133117	116391	149350	129565	24987	25682	20,1	24,7
Миколаївська	56309	44031	55869	44387	54388	42907	43830	36836	49324	40764	-6985	-3267	-12,4	-7,4
Одеська	137609	111738	138750	113285	132857	108895	117451	100386	128752	108295	-8857	-3443	-6,4	-3,1
Полтавська	64686	53247	66529	55425	65364	54110	60514	51435	67411	57185	2725	3938	4,2	7,4
Рівненська	41741	35785	43826	37805	43519	37356	42857	37822	47982	42250	6241	6465	15,0	18,1
Сумська	41675	35453	42326	36230	41739	35607	38695	33779	41630	36306	-45	853	-0,1	2,4

Тернопільська	37821	32729	38627	33492	38225	33089	37908	33787	41357	36570	3536	3841	9,3	11,7
Харківська	162794	137743	166855	141711	167691	141883	141726	125709	150589	131806	-12205	-5937	-7,5	-4,3
Херсонська	45996	37485	45244	37128	42877	35066	15318	13644	15964	13331	-30032	-	-65,3	-64,4
Хмельницька	63402	55538	63880	56226	61907	54209	60661	54463	67226	60147	3824	4609	6,0	8,3
Черкаська	56493	46784	56433	47147	55154	45916	52443	45154	57843	49601	1350	2817	2,4	6,0
Чернівецька	44782	40547	43077	38872	40272	36182	38783	35761	42402	38744	-2380	-1803	-5,3	-4,4
Чернігівська	41242	34799	41914	35660	41305	35113	38302	34010	42186	37215	944	2416	2,3	6,9
м. Київ	294458	192594	304082	202830	312542	212623	285697	213349	321032	235057	26574	42463	9,0	22,0
Всього:	1941625	1561028	1973577	1599755	1956248	1585414	1732508	1470584	1913193	1605341	-28432	44313	-1,5	2,8

ДОДАТОК Б

Динаміка змін експорту меду України

Таблиця Б.1 – Динаміка змін кількості експорту меду України до інших країн, тонн

Країна	Рік					Відхилення	
	2020	2021	2022	2023	9 міс. 2024 р.	+/-	%
Австралія	0,9	0,4	-	-	-	-	-
Австрія	163,7	492,4	452,7	716,2	681,4	517,7	316,2
Азербайджан	0,7	0,02	0,001	0,6	-	-	-
Бельгія	3322,4	3789,3	1973,7	2114,5	4153,3	830,9	25,0
Білорусь	54,6	-	-	-	-	-	-
Болгарія	283,0	550,0	888,6	1111,1	949,2	666,2	235,4
Боснія і Герцеговина	-	-	-	41,0	-	-	-
Гонконг	0,004	0,01	0,002	0,01	-	-	-
Греція	-	0,06	516,3	2768,0	2068,8	-	-
Грузія	0,1	0,08	2,9	-	-	-	-
Данія	536,5	1809,9	763,3	1669,4	1093,0	556,5	103,7
Естонія	154,6	19,0	0,002	0,0004	-	-	-
Ізраїль	497,3	184,4	165,9	147,8	440,0	-57,3	-11,5
Ірак	2,0	-	-	-	-	-	-
Іспанія	1278,4	1417,6	2078,1	3348,0	4293,1	3014,7	235,8
Італія	331,4	1668,9	2223,3	3218,5	2815,5	2484,1	749,6
Йорданія	0,2	0,9	7,7	11,8	-	-	-
Кайманові острови	0,006	-	-	-	-	-	-
Камерун	0,002	-	0,002	0,02	0,007	0,005	250
Канада	423,0	122,7	122,2	149,7	106,3	-316,7	-74,9
Катар	15,5	36,0	27,3	16,6	31,5	16,0	103,2
Кіпр	0,02	0,1	0,01	0,001	-	-	-
Китай	0,005	0,07	-	0,007	0,002	-0,003	-60,9
Кувейт	1,1	12,3	-	-	-	-	-
Ліберія	0,06	0,04	0,06	0,024	0,012	-0,048	-80
Ліван	0,01	3,0	0,006	0,002	-	-	-
Литва	2866,2	3538,8	1830,8	1062,6	1064,4	-1801,8	-62,9
Малаві	20,7	41,6	-	-	-	-	-
Мальта	0,01	0,07	0,006	0,06	0,008	-0,002	-20
Марокко	40,2	-	-	-	-	-	-
Маршалові острови	0,01	0,03	0,04	0,05	0,045	0,035	350
Невизначені країни	0,4	2,4	0,2	0,03	0,036	-0,4	-91

Продовження таблиці Б.1

Нідерланди	62,7	782,1	721,1	247,3	307,7	245,0	390,7
Німеччина	8079,6	10496,2	13023,7	14058,2	14420,1	6 340,5	78,5
Норвегія	20,1	60,9	0,01	88,4	97,7	77,6	386,1
Об'єднані арабські емірати	-	2,4	5,8	-	0,018	-	-
Оман	0,5	-	-	-	-	-	-
Панама	0,008	0,03	5,8	0,03	0,014	0,006	75
Польща	14637,9	16937,5	8855,8	8806,7	7420,9	-7 217	49,3
Південна Африка	21,0	-	-	-	-	-	-
Румунія	2012,3	1013,5	537,6	2645,4	1927,9	-84,4	-4,2
Саудівська Аравія	19,2	7,0	3,1	-	-	-	-
Сербія	78,5	120,9	41,0	-	-	-	-
Сингапур	0,008	0,02	0,02	0,004	0,01	0,002	25
Словаччина	631,1	1036,9	1319,1	537,4	144,8	-486,3	-77,1
Словенія	-	-	-	-	61,9	-	-
Сомалі	-	-	9,1	-	-	-	-
Сполучене королівство Великої Британії та Північної Ірландії	213,6	804,6	500,3	333,5	258,4	44,8	21,0
США	3870,4	2915,7	3035,2	2053,5	10046,4	6176	159,6
Тайвань, Провінція Китаю	0,001	0,04	-	-	1,3	-	-
Туреччина	2124,6	962,8	421,1	497,7	363,7	-1760,9	-82,9
Угорщина	2419,7	1351,7	1518,7	1362,3	863,2	-1556,5	-64,3
Франція	2629,6	3251,5	3905,6	5901,9	7755,4	5125,8	194,9
Хорватія	41,1	122,5	82,0	414,1	390,9	349,8	851,1
Чехія	1249,6	2381,6	2104,7	1677,1	2583,2	1333,6	106,7
Швейцарія	41,0	161,6	372,0	156,7	186,6	145,6	355,1
Японія	452,8	1427,9	511,9	201,1	391,2	-61,6	-13,6
Всього:	48 598,3	57 527,9	48 021,2	55 357,2	64 918,2	16319,9	33,6

Таблиця Б.2 – Динаміка змін експорту меду України до інших країн, тис. дол. США

Країна	Рік					Відхилення	
	2020	2021	2022	2023	9 міс. 2024 р.	+/-	%
Австралія	4,2	1,9	-	-	-	-	-
Австрія	297,3	1249,3	1319,5	1521,1	1279,3	982,0	330,3

Продовження таблиці Б.2

Азербайджан	3,6	0,1	0,0	4,0	-	-	-
Бельгія	5878,7	9689,5	5655,3	5243,7	7842,8	1 964,1	33,4
Білорусь	111,4	-	-	-	-	-	-
Болгарія	519,9	1360,8	2496,2	2337,3	1686,5	1166,6	224,4
Боснія і Герцеговина	-	-	-	67,3	-	-	-
Гонконг	0,0	0,1	0,0	0,2	-	-	-
Греція	-	0,3	1437,5	5853,0	3811,8	-	-
Грузія	0,2	0,3	7,5	-	-	-	-
Данія	1028,3	4746,8	2273,2	3854,2	2156,0	1127,7	109,7
Естонія	200,2	25,6	0,0	0,0	-	-	-
Ізраїль	968,7	433,6	556,7	422,1	932,2	-36,5	-3,8
Ірак	16,4	-	-	-	-	-	-
Індонезія	-	0,1	-	-	-	-	-
Іспанія	2331,6	3710,4	6135,7	7254,2	8429,2	6097,6	261,5
Італія	613,3	4651,3	6534,2	7550,4	5688,1	5074,8	827,5
Йорданія	1,1	9,7	34,0	49,9	-	-	-
Камерун	0,0	-	0,0	0,1	0,0	-	-
Канада	885,6	332,8	464,7	478,8	361,7	-523,9	-59,2
Катар	74,5	185,9	157,2	84,4	157,1	82,6	110,9
Кіпр	0,1	0,6	0,1	0,0	-	-	-
Китай	0,0	0,6	-	0,0	0,0	0,0	0,0
Кувейт	9,8	71,6	-	-	-	-	-
Ліберія	0,4	0,2	0,2	0,1	0,1	-0,3	-75,0
Ліван	0,0	6,8	0,0	0,0	-	-	-
Литва	4610,2	7800,8	4570,1	2135,5	1766,0	-2844,2	-61,7
Малаві	44,1	100,1	-	-	-	-	-
Мальта	0,1	0,3	6,0	0,3	0,0	-	0
Марокко	75,9	-	-	-	-	-	-
Маршалові острови	0,1	0,2	0,3	0,2	0,3	0,2	200,0
Невизначені країни	8,1	39,0	2,5	0,2	0,3	-80,7	-996,3
Нідерланди	130,9	2001,6	2087,6	598,7	581,1	450,2	343,9
Німеччина	14595,3	25593,1	37996,6	30436,4	27627,2	13031,9	89,3
Норвегія	38,4	154,0	0,0	297,3	366,6	328,2	854,7
Об'єднані арабські емірати	-	13,2	37,5	-	0,1	-	-
Оман	1,3	-	-	-	-	-	-
Панама	0,0	0,1	0,5	0,2	0,1	-	-
Південна Африка	43,2	-	-	-	-	-	-
Польща	26186,7	41796,3	24297,0	19085,4	13834,1	-12352,6	-47,2
Румунія	4140,2	2589,7	1444,9	5820,5	3665,1	-475,1	-11,5
Саудівська Аравія	89,2	41,9	21,7	-	-	-	-
Сербія	165,5	306,6	122,6	-	-	-	-

Продовження таблиці Б.2

Сингапур	0,0	0,1	0,2	0,0	0,1	0,0	0,0
Словаччина	1131,0	2308,6	3479,7	1120,5	233,5	-897,5	-79,4
Словенія	-	-	-	-	122,2	-	-
Сомалі	-	-	38,3	-	-	-	-
Сполучене королівство Великої Британії та Північної Ірландії	405,5	2164,1	1466,3	756,7	534,5	129,0	31,8
США	6563,7	7415,8	9608,6	5396,9	20138,7	-	-
Тайвань, Провінція Китаю	0,00	0,1	-	-	12,1	-	-
Туреччина	3231,1	1925,7	907,3	697,9	502,6	-2728,5	-84,4
Угорщина	4401,1	3108,1	3994,4	3255,9	1719,2	-2681,9	-60,9
Франція	4653,1	8687,8	10960,0	12097,9	14625,7	9972,6	214,3
Хорватія	91,1	323,0	227,0	798,6	727,1	636,0	698,1
Чехія	2226,7	6177,5	5438,7	3166,1	4667,6	2440,9	109,6
Швейцарія	74,2	493,1	1390,8	405,8	501,3	427,1	575,6
Японія	1056,6	3962,0	1689,3	591,1	846,5	-210,1	-19,9
Всього:	86908,6	143481,5	136854,1	121383,7	124817,0	37908,4	43,6